

Skolehistorisk litteratur

Ernst Larsen: Danmarks Lærerhøjskole 1950-64. En beretning om ideer og personer bag Lærerhøjskolens udvikling. Bearbejdet til udgivelse og forsynet med noter ved Harald Torpe. Danmarks Lærerhøjskole 1981.

Titlen er ikke god. Jeg ved, den har voldt den omsorgsfulde udgiver store kvaler, og nogen god løsning findes nok ikke.

»Folkeskolen«s gamle redaktør, Albert Johansen, foreslog i sin indsigtfulde anmeldelse en anden titel: »En sejlads mellem farlige skær«. Han mente, der var mere salg i den titel. Nok muligt. Men en og anden køber ville nu nok føle sig snydt: saltvandssprøjt er bogen kemisk fri for.

Hermed være ikke sagt, at den er blodfattig.

Det, som jeg finder er galt ved titlen, er, at den kan give indtryk af, at det er et historisk værk, der er tale om, en historikers beskrivelse af 14 afgørende år i Lærerhøjskolens udvikling. Og Ernst Larsen var godt nok en højt kvalificeret historiker, men det manuskript, han nogle år før sin død overgav til Institut for dansk Skolehistorie, var ikke i egentlig forstand en historikers værk, i hvert fald kun for enkelte afsnits vedkommende. Det var den forhenværende rektors personlige beretning. Det omfattende noteapparat i bogen skyldes da heller ikke Ernst Larsen, men en anden forhenværende rektor, hans efterfølger, professor Harald Torpe, som ganske vist ikke er historiker, men som i kraft af dyb indsigt i emnet parret med stor flid og omhu udover at foretage en nænsom beskæring af manuskriptet har suppleret det med mange nyttige noter, og som ved at skrive et par supplerende kapitler og tilføje et stort og yderst relevant bilagsmateriale stærkt har øget bogens værdi for den, der vil gøre studier inden for emnet.

Men kernen i bogen er immervæk Ernst Larsens eget manuskript. Det er vigtigt at fastholde, at Ernst Larsen ikke skrev en bog, men en redegørelse.

Han følte behov for at skrive en redegørelse for, hvad han havde villet som leder af Lærerhøjskolen, og for hvordan han havde handlet for at nå sine mål. Om sine bevæggrunde for – efter sin afgang som 70-årig, træt og plaget af sorger og sygdom – at udføre dette meget store arbejde siger

Ernst Larsen, at hvis arkivstof er eneste grundlag for en fremtidig skildring, vil man få et misvisende billede.

»Mange af de bagved stående kræfter og personer vil slet ikke komme frem på den måde«, siger han og fortsætter: »Tillige gør jeg opmærksom på, at f.eks. de skrivelser, der er indsendt, har måttet tage hensyn til situationen sådan som den dengang var, og ikke altid giver udtryk for, hvad man virkelig ønskede at opnå på længere sigt«.

Det var altså Ernst Larsens hensigt med redegørelsen at give grundlag for, at fremtidige historikere og andre interesserede kunne give en bedre skildring af, hvad der var sket. Hvis vi skal sige mere præcist, hvad det var, redegørelsen skulle hjælpe med at belyse, kan vi atter citere Ernst Larsen: Det er *»historien om visse sider af mit og andres arbejde på Lærershøjskolen, men ikke i særlig grad Lærershøjskolens historie eller daglige arbejde«*. Han kalder det også *»et lille stykke af en levnedsskildring«*.

Det er blevet sagt om bogen, at den er stærkt jeg-centreret, ja at den virker selvforherligende, ensidigt fremhævende Ernst Larsens egen indsats. Der har været læsere, på hvem omtalen af visse nulevende personer har virket stødende, unødigt sårende og uretfærdig.

Ernst Larsen var godt klar over, at jeg-formen kunne støde nogen: *»Det er, når man læser en levnedsskildring, ulideligt at se forfatteren bestandig fremhæve, hvad han har gjort, og hvor mageløst vidt, han har bragt det«*; men han trøster sig med, at *»det i ringere grad føles generende, dersom biografien er af ældre dato, idet da det sagte indgår i et tidsbillede, som man ellers ville have svært ved at rekonstruere«*.

Jeg tror, det er vigtigt at holde fast ved, at redegørelsen først og fremmest skulle tjene til at forklare og – om nødvendigt – forsvare, hvad Ernst Larsen havde udrettet, og hvorfor han handlede, som han gjorde.

Kun en tilsyneladende zig-zag kurs

Mange vil jo nok mene, at Ernst Larsen ikke behøvede at forklare og forsvare sine handlinger. Han nåede i de 14 år som Lærershøjskolens rektor at medvirke til en udvikling af institutionen, som hans forgængere vel havde stræbt efter og kæmpet for, men ikke nået, ja knap nok blot nærmet sig; men Ernst Larsen var sjældent eller aldrig tilfreds med, hvad han havde nået. Som regel var hans reaktion, når et vigtigt mål var nået, at give udtryk for stor tvivl om, hvorvidt det nu var så godt, at man var nået hertil, og dernæst fremhæve de store vanskeligheder der lå forude.

Når han så tilbage, har han nok også følt, at han i forskellige forhold tilsyneladende havde ført en zig-zag kurs. Og det var ham meget om at gøre at fremhæve, at det netop kun var tilsyneladende, at han blot havde »måttet tage hensyn til situationen, som den var.« Når han zig-zaggede, skyldtes det ikke en usikker målsætning, men at han måtte afpasse sine manøvrer efter skiftende vind og vejr. Og farlige skær for den sags skyld. Hans bekymring i så henseende var nu næppe begrundet. En senere tids forskere vil ikke overse, at de hovedmål, Ernst Larsen havde og nåede så langt med at realisere, var udstukket allerede ved hans tiltrædelse. Hør blot et centralt afsnit fra hans tiltrædelsestale i 1950, som udgiveren betænksomt har medtaget i bogens fyldige bilagsmateriale:

»Jeg ønsker en centralisering, fordi jeg mener, man ad den vej bedre kan nå det, der må være enhver rektors mål: at gøre Lærerhøjskolen til en betydningsfuld, stærkt besøgt, almindelig agtet højere læreanstalt, på linie med vore andre læreanstalter. Der skal ikke efterabes på grund af honnette ambitioner. Vi skal finde vor egen form, den, der er hensigtsmæssig for folkeskolen. Men sagen er vigtig for hele vort kulturelle liv.«

Læg mærke til den sidste sætning. Den udvikledes videre sådan:

»Man bør erindre, at al højnelse af folkelig kultur begynder med og afhænger af lærerne. Og med den sammenhæng, der er mellem de forskellige skoleformer, hvor de højeste trin bygger på folkeskolen, er spørgsmålet brændende for hele vort skolevæsen. Når det ikke er erkendt og omsat i gerning, skyldes det en svigtende forståelse i almenheden for lærernes gerning. Kun få politikere har talt derom så forstående og smukt som Lærerhøjskolens grundlægger, D. G. Monrad. »Jeg tror«, siger han, »at en overordentlig begavet mand kan have anvendelse for sin sjæls fulde kraft for på en tilfredsstillende måde at fyldestgøre lærerens gerning. Skolen kan gøre krav på en mands fulde virksomhed, på talentet, geniet, interessen, varmen og kærligheden til skolen, lethed i at opfatte, lethed i at fremstille – den kan gøre krav på det altsammen; der er intet, der i den henseende er for meget for den.« Vilh. Rasmussen og Arvin har forgæves peget derpå; men kampen må tages op igen.«

Hvad nu personkarakteristikkerne angår, er det rigtigt, at ikke alle de personer, der havde indflydelse på Lærerhøjskolens forhold, omtales med lige stor beundring. Ernst Larsen foregriber også her i sin indledning kritikken; det kunne være fristende at undlade at omtale mere pinlige spørgsmål eller tage hensyn til personer, men det ville, siger han, være »at forvanske begivenhederne«. Det må også her erindres, at Ernst Larsen ikke

skrev med henblik på offentliggørelse. Hans omtale af enkeltpersoner er undertiden ret skarp, (men dog som regel udformet med en vis diplomatisk touch) og udgiveren har naturligvis overvejet, om der skulle foretages strygninger. Efter min mening med rette er det kun sket i meget begrænset omfang. Det ville stærkt have reduceret skildringens værdi som vidnesbyrd om, hvad der skete, hvordan der blev tænkt, hvilke personer der øvede indflydelse og hvordan, hvis Ernst Larsens vurdering af de enkelte agerendende, deres holdninger og personlighed var udeladt eller væsentligt beskåret.

Samspil og signalementer

Det er en af de interessante sider ved denne bog, at det – gennem et eksempel – vises, hvordan beslutninger af en vis rækkevidde træffes gennem et kompliceret samspil mellem økonomiske forhold og tendenser i tiden og en række personligheders indsats, et samspil mellem offentlig debat og telefonsamtaler, mellem politikerne og embedsmænd, mellem hovedpersoner og folk i kulisserne. Til en sådan skildring hører også signalementer af de agerendende.

Man kan så spørge, om bogen også giver et signalement af Ernst Larsen. Det gør den. Direkte ved at forfatteren på nogle sider fortæller om »*sin baggrund*«; men naturligvis først og fremmest indirekte gennem det billede læseren danner sig af forfatteren. Dette billede skal ikke her søges foregrebet, men overlades til den enkelte læsers iagttagelse og tolkninger.

Kun skal der her lyde en advarsel mod en forenklet karakteristik.

Han var konservativ, javist, i en periode endda kommunalpolitiker. Konservativ også i sin livsstil, lod sig tiltale i 3. person; men hans store ambition var at *forandre*, forbedre på et område, hvor forandringerne fik meget vide (også i betydningens brede) konsekvenser (»*højnelse af folkelig kultur*« i citatet ovenfor, har det ikke en næsten Hørupsk klang?), og han gik på Lærershøjskolen i sin socialdemokratiske forgænger Vilh. Rasmussens fodspor, ligesom han gik i nært samarbejde med en Anne-Marie Nørvig.

Han var taktiker, men nød i vide kredse overordentlig stor tillid og med rette. Han talte sandt, men sagde ikke altid hele sandheden. Heller ikke i denne beretning.

Han var historiker og hentede stadig inspiration og viden fra historien. Men han var meget skeptisk over for historikere.

Ernst Larsen husede, på trods af – eller måske fordi – han selv var historiker, ikke blot en velbegrundet skepsis over for historikernes evner til

ud fra de foreliggende kilder at finde frem til, hvad der egentlig skete, en umulig opgave; men også den gode vilje satte han spørgsmålstegn ved. Han fortalte mig engang, at han havde bestemt, at ethvert stykke papir, han efterlod sig, skulle brændes, og begrundede det med, at han havde set horrible eksempler på, hvordan stof af den art blev mistolket og brugt (= misbrugt) til at sværte de værgeløse afdøde. Men han bestemte sig altså senere for en anden udvej: at samarbejde med eftertiden, med sine fremtidige fagfæller, hjælpe dem til at forstå.

Tydninger og antydninger

Når man ikke kan være sikker på, at Ernst Larsen gennem det store arbejde, han lagde i at udforme denne skildring af sit arbejde, helt nåede det mål, han havde sat sig: at undgå fejltolkninger og misforståelser, beror det ikke så meget på, hvad der er skrevet, som på det, der ikke skrives om, eller som der gives nogle antydninger af, antydninger, som nok vil friste til tolkninger, måske også til overfortolkninger.

Og måske vil fremtidens historikere sætte ind her: hæfte sig ved hvad der ikke står, hvad der ikke berettes om, tyde det utydelige.

Jeg må omtale en enkelt af disse halvkvædede viser og vælger en, hvor Ernst Larsens udtalelser ikke blot er vage, men direkte egnede til at føre på vildspor. Det drejer sig om besættelsen af de første professorater. Ernst Larsen afholder sig – forståeligt nok – fra en omtale af enkeltsager. Han gennemgår den anvendte procedure og fremhæver med fuld ret, at disse stillingsbesættelser rummede store problemer, fordi man skulle tage hensyn ikke blot til faglige kvalifikationer, men også til pædagogiske. Og hvem havde – på professorniveau – forstand på dette. En egentlig faglig-pædagogisk forskning var på dette tidspunkt så at sige endnu ikke opfundet. Så vel var det et stort problem. (Problemet lå i bindestregen).

Men når der tilføjes: »*Man kunne næppe undgå, at der kom misforståelser og fejlbesættelser*« og fortsættes med udtalelser, som jeg er bange for, mange vil opfatte på den måde, at de medvirkende universitetsprofessorer jævnlig forkludrede det hele, og skaffede Lærerhøjskolen nogle helt forkerte professorer (dette er altså intet citat, men en ikke urimelig læse-måde), må jeg gøre alvorlig indsigelse. Jeg fulgte disse sagers behandling på nærmeste hold og var såmænd overrasket over den forståelse, universiteternes professorer i de fleste tilfælde viste for den helt specielle opgave, der forelå ved disse bedømmelser; men de var sandelig også udvalgt af

Ernst Larsen med stor omhu! Og en ting står fast: Trods alle vanskeligheder fik Ernst Larsen i langt de fleste tilfælde den professor udnævnt, han på forhånd ventede at få. Og han var påpasselig med, at der ikke blev oprettet professorater hen i vejret.

Så den dystre tone i dette afsnit må skyldes, at de problemsager, der var, for den tilbageskuende Ernst Larsen har fået en alt for dominerende plads.

Eksemplet er ikke enestående, men langt fra symptomatisk. Som helhed må Ernst Larsens beretning karakteriseres som indsigtfuld, klarhjernet, velafbalanceret og pålidelig.

At den er overmåde interessant for mig, som i den sidste del af perioden var tæt på begivenhederne, er en ting. Jeg kan ikke tro andet, end at alle skolehistorisk interesserede og flere til må finde den givende.

Erik Jensen

Simo Köppe: Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980

251 s. Gads forlag, 1983

I en længere indledning til bogen oplyser professor *Søren Kjørup*, at den foreliggende rapport er resultatet af et delprojekt, startet på initiativ af Statens Humanistiske Forskningsråd, der har afsat midler til »at få forsket i forholdet mellem den humanistiske, egentlig videnskabelige forskning og forskningsresultaternes brug i samfundet.« Kjørup fremsætter nogle interessante betragtninger over forholdet mellem naturvidenskabelig og humanistisk forskning og om vanskelighederne ved at forske i formidling. Han gør med rette opmærksom på, at selv om vi kan danne os et billede af, hvad der gennem direkte undervisning, foredrag, bøger og artikler er lagt frem, så kan det kun indirekte antyde noget om, hvad de mange modtagere har fået ud af det.

Köppes undersøgelse er lagt bredt an, og dermed er der tale om en stor og kompliceret opgave. Rapporten vidner om stor belæsthed og indsigt. Bogen er delt op i tre hovedafsnit: 1850-1918, 1918-1950 og 1950-80, hvor hvert afsnit behandler såvel psykologiens udvikling, internationalt og nationalt, som dens formidling. Det er svært at referere kort, men det er nødvendigt at sige lidt om de synspunkter og begreber, som anvendes ved fremstillingen af det omfattende stof. Der opereres for det første med tre

temafelter, illustreret ved en trekant, hvor vinklerne angiver de tre temaer og siderne relationer imellem dem: Fra temafelt I, sansning og bevidst sansning, over »perception« til temafelt II, tænkning og hukommelse, og videre over »vilje« til temafelt III, følelse og drift. Endelig forbindes II og III med »refleks«.

Det ser ud til, at modellen lader sig anvende nogenlunde smertefrit. Det virker derimod for mig kunstigt, når Köppe endvidere forsøger en placering af psykologiens udvikling i relation til *tre samfundsmæssige sfærer*, som han opstiller med udgangspunkt i den historiske materialisme: *Cirkulationssfæren*, der bl.a. omfatter handel, medierne, skole, kirke, staten, og som skulle svare til en liberalistisk subjektoplevelse, *produktionssfæren*, omfattende den materielle produktion af varer og beslægtet med den mekanicistiske subjektoplevelse, og *intimsfæren* omfattende familien, hjemmet, svarende til en humanistisk-romantisk subjektoplevelse. Köppe indrømmer selv vanskelighederne, når han (s.31) siger, at der »i de konkrete teorier altid vil være tale om blandingsformer«. De tre subjektoplevelser benævnes da også *idealtyper*.

Et imponerende pionerarbejde

Der er som helhed tale om et imponerende pionerarbejde, som fremdrager alle væsentlige sider af udviklingen og forsøger at vise brydninger og modsætninger undervejs. Vi får en interessant redegørelse for spændingen mellem filosoffer og psykologer, personificeret ved en række professorer, fra starten med *Alfred Lehmann* som eneste repræsentant for psykologien, senere med *Edgar Rubin* som hovedmand, og med *Harald Høffding*, *K. Kroman* og – i en senere periode – *Jørgen Jørgensen* og *Frithjof Brandt* som fremtrædende filosoffer.

Kroman fik bl.a. stor betydning ved sit virke for seminarierne og som Lærerhøjskolens første lærer i pædagogik (med psykologi; fra 1891). Hans lille »Grundtræk af sjælelæren. Med et omrids af tænkelæren« (1889) dominerede på seminarierne til begyndelsen af 1930'erne. Indholdet var aldeles upåvirket af, hvad der foregik inden for psykologien (Lehmann, Rubin, R. H. Pedersen m.fl.) – et slående eksempel på, at formidlingen på et væsentligt område var helt ude af trit med forskningen.

Den store bredde i fremstillingen kommer navnlig frem i afsnittene om formidling, hvor der for anden periodes vedkommende (1918-50) er en gennemgang af den anvendte psykologis områder (skolepsykologi, psyko-

teknik, militærpsykologi og psykoanalyse), af psykologi i uddannelser, i voksenundervisning m.v. og en omtale af bøger, tidsskrifter, aviskronikker m.v. Mentalhygiejne får en særlig omtale. Svagest står den sidste periode (1950-80), hvad forfatteren selv gør opmærksom på. Der gives dog en kort, men instruktiv redegørelse for *Froms* og *Tranekjær Rasmussens* hovedværker og synspunkter og en afbalanceret fremstilling af modsætningsforholdet mellem Tranekjær og *K. B. Madsen* (s. 185 ff.).

Skolepsykologien domineret af produktionssfæren

Det har for mig været nærliggende at gå lidt i enkeltheder med de afsnit, der vedrører mine to tidligere arbejdsområder, skolepsykologien og DLH. Skolepsykologien får med rette en forholdsvis stor plads. Der ligger en omfattende læsning bag redegørelsen, og udviklingen dækkes godt, men for mig bliver helhedsindtrykket, at fremstillingen er for stærkt præget af, at skolepsykologien betragtes som domineret af produktionssfæren (s. 172 ff), og at den meget langt paralleliseres med psykoteknikken. Synspunktet er forståeligt, men billedet bliver forenklet, og når man som jeg har »stået i lære« hos skolepsykologiens grundlægger i Danmark, *Henning Meyer*, og oplevet aktiviteterne indefra, ser det noget anderledes ud. Jeg kan f.eks. umuligt godkende følgende passus: »*Skolepsykologiens senere betydning (for staten) ligger i at levere psykologiske undersøgelser af, hvad der er normalt hvornår. Og dermed i at konstruere undersøgelsesmetoder, prøver, tests, skemaer osv., der kan anvendes til at udskille de unormale, de ikke-tilpassede.*« Heroverfor står Meyers holdning (efter Cyril Burt), at skolepsykologernes vigtigste opgave ikke er at udskille så mange børn som muligt til specialundervisning, men at indstille lærerne på at individualisere. Terminologien normal/unormal forekom ikke i denne forbindelse. Skolepsykologerne var – og er – rådgivende for skole og hjem på grundlag af et helhedsbillede af hvert enkelt barn og dets situation med henblik på at give det en bedre tilværelse. Det drejede sig i højere grad om at få skole og hjem til at indrette sig efter børnene end omvendt.

I omtalen af DLH dukker en række unøjagtigheder op. På s. 68 nævnes korrekt, at DLH's store årskursus i psykologi og pædagogik blev oprettet i 1940, men s. 136 bliver det til 1944, og det tilføjes, at det ikke er tilfældigt, at det skete samme år, hvor cand.psych.-studiet blev oprettet. Men det gjorde det altså ikke! Ligeså uheldigt er det, når det s. 137 antydes, at DLH's årskursus blev oprettet (i 1940) som en reaktion på

vedtagelsen af cand.psych.-studiet (i 1943). På samme side er flere af tallene vedrørende årskursus ukorrekte.

Fremstillingen af forhandlingerne om det psykologisk-pædagogiske studium ved DLH er ikke dækkende. Det kunne man vel heller ikke vente, men et af hovedproblemerne omtales ikke: Universitetsrepræsentanternes manglende accept af læreruddannelsen som grundlag for et sådant studium. De lønspørgsmål, som Köppe nævner, var til gengæld slet ikke inde i drøftelserne (s.199). På samme side oplyses det, at der i 1970 var 69 faste lærere ved DLH's institut for pædagogik og psykologi. Der var omkring det halve antal, og de havde mange andre opgaver at varetage end den psyk.-pæd. uddannelse.

Der er flere småfejl, som vel er uundgåelige, når et så omfattende stof har skullet gennemarbejdes på begrænset tid (iflg. forordet 14-15 mdr.). Der er alt i alt tale om skønhedspletter, som ikke rækker ved, at der foreligger et dygtigt og spændende arbejde.

Harald Torpe

Frederiksberg Skolevæsen 1934-1984. Skolepsykologisk Kontor.
Udsendt af Skolepsykologisk Kontor. Tryk og lay out,
Pædagogisk Center. 20 s.

Frederiksberg har Danmarks ældste skolepsykologiske kontor. Det blev grundlagt i 1934 og fylder således 50 år i år. Kontoret har i den anledning udsendt et lille skrift om de sidste 25 år. De første 25 år er beskrevet tidligere.

Skriftet er forfattet af tidligere og nuværende medarbejdere og giver indblik i kontorets udbygning og efter hvilke retningslinjer og dermed også hvilken faglig forståelse denne udbygning har foregået.

Praksis for, hvad det skolepsykologiske arbejdsfelt i dansk sammenhæng er, blev i sin tid udviklet af *Henning Meyer*. Henning Meyer var kontorets første faste medarbejder og blev senere dets leder. Han tog sig af børn med læse- og indlæringsvanskeligheder, svag eller høj begavelse og adfærdsvanskeligheder, og han var aktiv i de forsøgs- og udviklingsarbejder, der foregik i kommunen. Både dette kontor og andre danske har siden dengang først og fremmest beskæftiget sig med disse opgaver. Kontorets historie er således af almen interesse.

Kontoret har, som årene er gået, fået mere og mere at lave, og nu er

både kliniske psykologer og socialrådgivere ansat. Dette lille hæfte giver indblik i, hvorledes opgaverne er blevet løst gennem ihærdig og seriøs indsats. Og der bliver givet udtryk for, at nok har der været uenighed om, hvorledes opgaverne skulle løses, men aldrig om, at barnets tarv var det centrale.

Det lille hæfte giver således indblik i, hvorledes et ansvarligt ledet og forvaltet skolepsykologisk kontor har udført og udfører sit arbejde i Danmark. Men efter læsningen mangler jeg to ting. For det første nogle helt konkrete oplysninger om, hvor mange børn der i de forskellige perioder er blevet visiteret, og hvilken procentdel de udgør af det samlede børnetal. Havde disse været medtaget, ville læseren bedre kunne have vurderet, hvad den påståede vækst i arbejdsopgaverne bestod i. Desuden mangler jeg nogle nærmest selvkritiske overvejelser, – hvad handler væksten om, og hvad er i denne sammenhæng egentlig barnets tarv? Det var i den periode, som hæftet dækker, at skolepsykologerne af en af deres egne, *Jesper Jensen*, i tidsskriftet *Nordisk Psykologi* (1970) blev karakteriseret som skole-samfundets skraldemænd.

Ellen Nørgaard

Lejf Degnbol (red.): Materialer og metoder i historisk-pædagogisk forskning. *Selskabet for dansk skolehistorie, København 1984. 333 s.*

Ekspedition: Institut for dansk Skolehistorie, Emdrupvej 101, 2400 København NV

Bogen er en rapport fra et symposium afholdt på Schæffergården i november 1982 med deltagelse af forskere fra de nordiske lande. Rapporten indeholder skriftligt materiale udarbejdet til symposiet, de mundtlige oplæg og referater af diskussionerne. Den er et resultat af et stort og omhyggeligt redaktionsarbejde fra Lejf Degnbols side.

Rapporten giver et bredt og aktuelt overblik over historisk-pædagogisk forskning i Norden. Man får et indtryk at, formentlig de fleste, igangværende forskningsprojekter, og man får gennem diskussionerne et indtryk af strømninger og udviklinger inden for området. Der er dog visse tilgange, man savner, f.eks. de interesser der går under betegnelsen barndommens og ungdommens historie.

Rapporten er også præget af konference- og symposierapporters sædvan-

lige svagthed: det er et noget uoverskueligt, flimrende indtryk, man får ved at gennemlæse et stort materiale (rapporten er på 333 sider), spændende og mindre spændende mellem hinanden.

To hovedstrømninger i uddannelseshistorisk forskning

Som det konstateres flere steder i rapporten, er der en voksende generel historisk interesse i samfundet som helhed, og der er også inden for det pædagogiske område en stigende interesse for forsøg på at nå en bedre forståelse af nutiden og af fremtidens muligheder gennem et studium af fortiden.

Denne historisk-pædagogiske interesse har i de sidste 15-20 år givet sig to ret markant forskellige udslag: På den ene side er der gennemført en del forskningsprojekter, der med udgangspunkt i historiefagets kildekritiske metoder har lavet dybdeborende undersøgelser med en ret snævert afgrænset problemstilling. På den anden side har der været en række forsøg på med udgangspunkt i filosofiske, sociologiske eller socialisationsteoretiske begreber at udvikle begreber og teorier ved at anvende dem på historisk materiale.

De to forskellige måder at arbejde på har hidtil været ret isoleret fra hinanden, der har ikke været megen debat eller samarbejde imellem dem. Det bliver mere og mere indlysende, at denne tilstand er ufrugtbar. Historisk forskning må være et forsøg på at etablere en dialog med fortiden. Og det kræver både en kvalificeret forståelse af, hvad det er for spørgsmål, nutiden må stille, og et kvalificeret arbejde med de kilder, vi har til rådighed. Ikke mange af de senere års pædagogisk-historiske forskningsprojekter opfylder mere end det ene af disse to krav.

Det mest spændende ved symposierrapporten er, at den markerer forsøg på at etablere en dialog mellem de to forskellige tilgange til pædagogisk-historisk forskning. Det kommer til udtryk i en række enkelt-indlæg, f.eks. Mihail Larsens forslag til et teoretisk funderet begrebsapparat for historieskrivning og Gunnar Richardsons understregning af behovet for en strategi for uddannelseshistorisk forskning. Det spores også i diskussionerne af mange af de præsenterede projekter.

Forskningsstrategi

Symposiet, eller rettere symposierne – denne rapport stammer fra symposium nr. 2 i en række, repræsenterer en spændende og meget prisværdig bestræbelse i sine forsøg på i et forum af forskere at nå frem til en forsk-

ningsstrategi for et område. Altså til en opfattelse af hvad der er fremtidens forskningsopgave, hvordan der bør prioriteres imellem dem, og hvilke grundsynspunkter og metoder der bør anvendes.

Det er desværre alt for sjældent, at man gør sig sådanne fælles forsøg på at lægge en forskningspolitik inden for et område. Valg af forskningsemne og -metode er desværre alt for ofte enten en helt privat sag, eller en sag der afgøres efter ugennemskelige kriterier bag lukkede døre i styrende organer eller hos bevilgende myndigheder. En offentlig, åben og kvalificeret diskussion af et forskningsområdes aktuelle situation og mulige fremtid er en sjældenhed. Her er symposierne et vigtigt skridt inden for den historisk-pædagogiske forskning.

Tre spændende diskussioner

Bogen giver et overblik over uddannelseshistorisk kildemateriale placeret i forskellige institutioner i de nordiske lande – nyttig viden, hvis der som visse indlæg lægger op til, skal gøres forsøg med udvikling af fælles-nordiske forskningsprojekter.

Dernæst giver den et overblik over en række forskellige forskningsprojekter i de nordiske lande. Projekterne er samlet i nogle forskellige grupper: undersøgelser over enkelte skolefags udvikling, en periodes syn på dannelse, læse- og skrivekyndighed i førindustrielle samfund, faget pædagogik historiske udvikling på universiteter, højere læreanstalter og i læreruddannelsen, statslige midler til folkeligt oplysningsarbejde, lokalsamfund og skole.

Symposier og symposierapporter bliver virkeligt interessante der, hvor der ikke blot sker en præsentation af forskningsprojekter, men hvor projekterne også gensidigt belyser hinanden og inspirerer til diskussion. Det gælder i denne rapport især for tre af emnerne:

For det første læse- og skrivekyndighed i et førindustrielt samfund, hvor der præsenteres 3 forskellige projekter efterfulgt af en interessant og inspireret diskussion. Det spændende ved disse projekter er, at de kombinerer et stort professionelt historieforskningsarbejde med interessen for nogle afgørende pædagogiske spørgsmål om, hvad det er for forhold i folks arbejds- og samfundsliv, der betinger hvilken viden de har brug for, og hvordan den formidles.

Det andet emne, der markerer sig med interessant diskussion i rapporten, er det om pædagogikfagets udvikling. Det skyldes måske, at der her for mange af forskernes vedkommende er tale om en søgen efter sig selv

og sin egen fortid, som det hedder i titlen på et indlæg af Torstein Harbo. Læreruddannelsesopgavens afgørende indflydelse på pædagogikfaget er her en vigtig erkendelse, som har generel opbakning i diskussionen.

Det tredje emne, der resulterer i en interessant udveksling af projekter og synspunkter i rapporten, handler om forholdet mellem lokalsamfund og skole. Det skyldes også her kombinationen af, at emnet er aktuelt og vigtigt i uddannelsespolitisk henseende, at det er et teoretisk interessant emne (hvad styrer den konkrete praksis i skolen?), og at der arbejdes med det i en række forskellige projekter, der gensidigt befrugter hinanden.

Det fremgår i det hele taget af rapporten, at der sker noget virkeligt spændende på de områder, hvor flere forskere arbejder med beslægtede emner, og hvor projekterne kombinerer et stort originalt forskningsarbejde med beskæftigelse med emner af politisk og teoretisk aktuel interesse. Det understreger vigtigheden af de forsøg, symposiet er udtryk for, på at formulere en fælles forskningsstrategi.

Per Fibæk Laursen

Niels Petersen: Kultusministeriet. Organisation og arkiv.

Administrationshistoriske studier nr. 10. Rigsarkivet/G. E. C. Gad 1984. 372 sider, ill. 152,50 kr.

I bogen om Kultusministeriet har arkivar Niels Petersen fremlagt resultaterne af det store arbejde, han for 20 år siden indledte med en artikel om samme ministeriums tilblivelse («Afhandlinger om arkiver», 1964, s. 156-85). Bogen består af følgende afsnit: 1. oversigt over ministeriets organisation og forretningsgang, 2. redegørelse for arkivets opbygning, 3. arkivregistratur, 4. bilag.

Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, uformelt kaldet Kultusministeriet, oprettedes i marts 1848 og bestod indtil april 1916, hvor det blev delt i et kirkeministerium og et undervisningsministerium. Ministeriets forretningsområde faldt i 3 afdelinger: kirke, lavere undervisning (hvortil regnedes seminarierne samt anstalter for blinde, døvstumme og åndssvage) og højere undervisning. Sammen med den højere undervisning administreredes kunstanstalterne og de videnskabelige samlinger. De 3 forretningsområder varetoges perioden igennem med få og små justeringer af ministeriets henholdsvis 1., 2. og 3. kontor.

Foruden at være en redegørelse for Kultusministeriets udvikling er af-

snittet om ministeriets organisation, der omfatter næsten 200 sider, en analyse og beskrivelse af det samspil og modspil politikere og embedsmænd imellem, som udgør en del af baggrunden for periodens kulturpolitiske beslutninger.

For en skolehistorisk betragtning vil det formentlig især være beskrivelsen af 2. og 3. kontors forvaltningsområde og arkiv, som har interesse. I arkivafsnittet gives en grundig beskrivelse af kontorenes arkivdannelse med en nøje redegørelse for de vigtigste arkivalietyper, deres indretning og funktion i systemet. Afsnittet kan bedst og kortest karakteriseres som en brugervejledning til arkivet.

Arkivregistraturen er opdelt efter de 3 kontorer. For hvert kontor er arkivalierne registreret i to hovedgrupper: 1. protokoller og journalsager, 2. gruppeordnede sager. Det drejer sig om umådeligt store sagsmængder. Eksempelvis udgør journalsagerne 1848-1915 i 2. kontor 1.355 pakker og i 3. kontor 720 pakker. De gruppeordnede sager fylder ikke meget mindre. For 2. kontors vedkommende kan følgende overordnede gruppebetegnelser give et indtryk af indhold og mængde: lovgivning, ansøgninger om embeder m.v., eksamensprotokoller, lærerfortegnelser, lønningsforhold, skolernes økonomi, skoleplaner, skoleberetninger, diverse indberetninger, kurser, tilskud og understøttelser. Registraturen omfatter tillige bevarede udvalgs- og kommissionsarkiver. Da arkivregistraturen er udarbejdet på bind- og pakkeniveau, og hver enhed er nummereret, er det let for en bruger at afgive bestilling på de ønskede arkivalier.

Bogen afsluttes med en række bilag, hvoraf skal nævnes en oversigt over alle udvalg og kommissioner ad hoc nedsat af Kultusministeriet, og en fortegnelse over institutioner og lign., der har søgt understøttelse på finansloven.

I 1909-10 blev Kultusministeriets lokaler og personale fotograferet af hoffotograf Elfelt. En række af disse enestående billeder af datidens kontormiljø bringes som illustrationer i bogen.

Til sidst må det nævnes, at registraturen kompletterer afsnittet om Kultusministeriet i oversigten over »Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet« ved Ebba Waaben, 1978 (anmeldt i Årbog for dansk skolehistorie 1979, s. 149 f.).

Grethe Ilsøe

Erik Nørr: Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede. Landsarkivet for Sjælland m.m., 92 sider.

Det hører til de uforglemmelige glæder i studiet af Danmarks nyere historie, at man her kan komme til at fordybe sig i primære kilder, dels private som breve og foreløbige udkast, dels offentlige som f.eks. embedsbøger, politi- og retsprotokoller, statens og kommunernes arkivalier etc. Glæderne er ikke forbeholdt professionelle historikere, nybegyndere og amatører får dem ligeså rundhåndet. En vanskelighed er det at tyde håndskrift, men den overvindes som oftest, langt mere besværligt er det at nages af den tvivl, om man nu har fået det hele – eller blot det væsentligste – med. Eftersøgningen af kilder kan være vanskelig, og at man ikke skal tage alt for let på sagen, kan navnlig lokalhistorikere få klar besked om i denne bog. Her har forfatteren udmøntet sine erfaringer fra »**Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841**« (1981) om embedsbøger, der stadig må søges centralt, lokalt og privat, skønt de skulle være afleveret, om dem, der er gået tabt eller flyttet, måske også henlagt i samlinger af helt andre sager.

Det er da også utroligt, hvad der har været skrevet og ført protokoller over, det er åbenbart ikke fotokopieringen, der først satte ophobningen af papir i gang. Skolevæsenets bøger og papirbunker hører ikke til de mindste, og man forstår udmærket forfatteren, når han hævder, at kilderne forekommer helt uoverskuelige, når man beskæftiger sig med mere end et enkelt sogn, og også, at han gerne vil give andre lod og del i sin dyrekøbte indsigt. Det gør han ved at offentliggøre denne såkaldte »*totalregistrering*« for otte jyske sogne, der i 1970 samledes til Støvring kommune. Hertil begrænser bogen sig, og titlen er derfor for almen. Det er ikke hele riget, han skriver om, til gengæld får man også her et indblik i, hvor meget administrationen af kirke og skole krævede af de ansatte. Men det valgte eksempel og forfatterens omhyggelige introduktioner kan være en hjælp for skole- og andre lokalhistorikere, der andetsteds graver sig ned i fortiden for at blive klogere på den og udviklingen siden da.

Knud Banning

Sirpa Hellström og Olli Nuutinen (red.): Nordisk skoleterminologi.
*Nordisk Ministerråd. (Sekretariatet för nordiskt kulturellt
samarbete) København, 1983. 320 s. 195 kr. (Forhandles gennem
Schultz Forlag).*

I 1975 blev det besluttet, at der skulle udarbejdes en ordliste, som skulle indeholde centrale begreber og termer angående skolen og jævnføre dem de nordiske sprog imellem.

Denne foreligger nu, udarbejdet af en arbejdsgruppe, hvis danske medlemmer har været fuldmægtig Jette Kirstein og lektor Ole Varming.

I 1974 udkom »Nordisk specialpædagogisk terminologi«. Denne er blevet kompletteret og indarbejdet i denne bog. Dette arbejde har en anden arbejdsgruppe, hvis danske medlem har været undervisningsinspektør I. Skov Jørgensen, haft ansvaret for.

Bogen har i duplikeret udgave været gennemgået af myndigheder, organisationer og andre sagkyndige.

Ordlisten anviser efter et meget praktisk system de udtryk på de forskellige sprog, der svarer til hinanden. Findes begrebet ikke på ét af sprogene, er det forklaret. Man kan gå ud fra det svenske, danske, finske, islandske eller norske udtryk og får foruden de andre nordiske sprogs termer også de engelske. I mange tilfælde er der også oplysning om nynorske, finlands-svenske og sverige-finske udtryk.

Der er lagt vægt på udtryk fra den obligatoriske skole og gymnasiet, men der indgår også begreber fra førskoleundervisning og erhvervsuddannelser. Derimod er videregående uddannelser ikke medtaget. Hovedvægten er lagt på udtryk vedrørende skolens struktur, administration og hverdag. Områder, hvis begreber vanskeligt kan jævnføres, er behandlet i oversigtsform i en række meget fine bilag. Det gælder f.eks. skolestruktur og karakterer.

Ordbogens behandling af stoffet er uden tvivl helt igennem fagligt forsvarlig. En sådan ordbog kan ikke give dækkende forklaring af alle begreber. Når begreberne på de forskellige sprog kun delvis svarer til hinanden, er det angivet. Naturligvis er der langt fra dansk »skoleplan« til svensk »indelning i elevområde«, men nærmere kan man nok ikke komme. For Danmarks vedkommende kan der jo suppleres med Psykologisk-pædagogisk ordbog i hvert fald m.h.t. en del af begreberne.

Ordbogen kan være til stor hjælp. Det er praktisk f.eks. at kunne slå op og få at vide, at klassetrin hedder årskurs på svensk og klassesteg på

nynorsk, og at ferieplan hedder årsplan på svensk, arbejdsplan på finlands-svensk og skolerute på norsk. Når svenskerne taler om undervisningspligt er der tale om lærernes undervisningspligt, d.v.s. deres pligtige timetal. Fagfordeling hedder ämnesfördelning på svensk. Ordet timeplan findes tilsyneladende ikke på dansk, selv om det bruges meget både om ugeskema og timefordeling. På dansk er det også uklart, om fagfordeling betyder timefordelingsplan eller arbejdets fordeling mellem lærerne. Derfor kan man selvfølgelig blive i tvivl om, hvad ämnesfördelning er.

Med en sådan sproglig uklarhed i et enkelt land kan det ikke forventes, at en nordisk ordbog skal kunne afklare alle begreber, men der er i hvert fald gjort et godt forsøg på at afhjælpe en del af uklarhederne nabosprogene imellem. Bogen kan være til stor hjælp ved læsning af faglitteratur på andre nordiske sprog og ved deltagelse i nordiske konferencer.

Leif Degnbol

Egon Clausen: Tidens børn og den forsvundne barndom. *Mallings*, 1983. 221 sider.

Denne bog handler om de forhold, samfundet og vi voksne byder børn at udvikle sig under. I en række artikler beskriver Egon Clausen de forandringer i samfundsstrukturen og de kulturkampe, som inden for de sidste ca. 20 år har haft og har væsentlig betydning for børnene i hjemmene, skolerne, institutionerne og på den åbne kommercielle mark.

Blandt emnerne kan nævnes: fjernsyn, videospil, reklame; skolescenens død, indoktrineringsdebatten; »kristne« fundamentalister, »venstreorienterede« frasemagere; narkomaner; skole, vejledere.

Ved at lægge en klar vinkel – den bevidste og kærlige opdragers vinkel – ind over de enkelte fænomener og begivenheder formår forfatteren at vise sammenhænge, som vi ellers har svært ved at få øje på. Samfundets skjulte kontrol med børnene, den destruktive kommercielle udnyttelse af dem og den holdningsløse eller fordummende »pædagogik« eller opbevaringsteknik sættes over for et krav om at tage børn og unge alvorligt som mennesker, beskytte dem, udvikle dem, samtale med dem.

For den skolehistorisk interesserede rummer bogen spændende »mands minde-historie«. Dels fordi nogle begivenhedsforløb, man har oplevet som forvirrede eller tilfældige, her fortælles i sammenhæng. Dels fordi skolen og dens funktion og opgave her ses i det brede perspektiv, som er nødven-

digt, hvis man skal forstå dens problemer og mulighederne for at overvinde dem.

Egon Clausen hudfletter sine modstandere såvel som svaghederne hos sig selv og sine lige. Og gennem sin humor får han tingene til at fremstå lysende, indlysende i deres vanvid eller tåbelighed. Hans beskrivelse af forholdet mellem barn og videospil skal her gengives som et eksempel på, hvordan han også magter at gøre en konkret historie ud af en skjult sammenhæng – og samtidig i en enkelt sætning til sidst få læseren til at løfte blikket ud over en side af børns vilkår igennem historien:

»...maskinen ... kører hurtigere, jo længere tid, man kan klare sig i spillet. De unge må således opleve, at det er dem selv, der sættes på prøve. Det er deres egen sløvhed, der skal overvindes; men i virkeligheden er det jo allsammen noget, der er kodet ind i programmet på forhånd. Og når man spiller længe nok, opnår man en stadig større træning. Til sidst kender man programmet så godt, at man kan hamle op med det. – Så er der sket en overføring fra computer-programmet til den menneskelige hjerne. Man er blevet »loaded«, og programmet er blevet en del af en selv. Og så kan de unge sammenligne sig med hinanden. De kan passe sig til ved hjælp af maskinen. De kan afprøve deres egen konformitet på den. Og finder de noget, der ikke passer til det, der forventes, så undertrykker de det i sig selv. – Før i tiden blev man overvåget af andre ... forældre, lærere, myndigheder, foresatte, politi. Nu kan man gøre det selv ved hjælp af maskinen.«

Bogen er et godt bud på tidssvarende »skolehistorie«; den anbefales skolehistorisk interesserede samt alle, som føler medansvar for børn og unge, opdragelse og undervisning.

Gunhild Nissen

Frederik Barfods Skole 1834-1984. 128 sider. Redaktion:
Carl-Johan Bøgh, Jørgen Duus, Peter B. Valore. Kbh. 1984

Det er et festskrift i anledning af de 150 år. Skolen har haft sit særpræg, derom er der ingen tvivl. Har den det stadigvæk? Det er et spørgsmål, der belyses til sidst.

Det forenede Velgørenheds-Selskab, der blev stiftet 1832, blev i de følgende årtier en nyttig forening »til Værdige Trængendes Understøttelse« i København. Uddrag af årsberetningerne vidner om nød og nødvendig

godgørenhed. »En gammel Enke, hvis eneste Søn, der understøttede hende, er død, og som nu staaer forladt og uden Huusleie. Tilstaaet 4 Rigsdaler til Huusleie«.

Selskabets varigste resultat blev skolen fra 1833, der fik navn efter sin første »inspicerende lærer«, cand.phil. Frederik Barfod, senere politiker, men først og fremmest historisk forfatter og skandinavismens ridder.

Vi følger skolen fra hjørnet af Gammel Mønt og St. Regnegade, over Østergade og Dronningens Tværgade, Nørregade, Vestergade, Aabenraa og Philippavej til Kochsvej. Både de ydre rammer og det indre liv, hvor en ejendommelighed var, at lærerne underviste gratis. »Ulønnede Lærere« var overskriften på opslag på Universitetet, der hidkaldte mange spændende lærerkræfter i tidens løb – bl.a. Ludvig Schrøder, Kaj Munk, Gunnar Jørgensen og Gustav Albeck. Der tegnes i bogen gode portrætter af adskillige lærere, ikke mindst den navnkundige Ludvig Trier.

Det er en festlig bog, der præges af et rigt og dejligt billedstof og en række velvalgte citater fra gamle elever og lærere. Det må være en skole, der kan lide børn. Der ligger et stort eftersøgningsarbejde bag en bog som denne. De forbindende tekster kunne være fyldigere, men fanger vigtige begivenheder i skolens historie, undertiden også i Københavns.

Når disse roser er bragt, må der tilføjes en syrlig bemærkning: redaktionen burde have oplyst, hvorfra billeder og citater er hentet. Det er ikke nok at skrive, at et billede stammer fra E. Hendriksens ugeblad »Ude og Hjemme«. Måske kunne redaktionen lave en kildefortegnelse, der kunne købes på skolen til indklæbning? Med oplysning om det benyttede materiale, helst også om, hvad der eksisterer af skolens arkivalier.

Skildringen afsluttes med overvejelser om skolens særpræg gennem de 150 år. Den frie omgangsform mellem elever og lærere har været noget karakteristisk gennem det meste af skolens historie, ikke upåvirket af, at lærerne gennemgående var unge mennesker. Om nutiden siges, at alle kender hinanden på tværs af klasserne, og at tryghed hører til kendetegnene. Billederne af børn og undervisningssituationer underbygger påstanden.

Bogen afsluttes med fortegnelser over formænd for Det Forenede Velgørenheds-Selskab, inspektører og formænd for skolens bestyrelse.

Vagn Skovgaard-Petersen

Erindringer af mit Liv 1799-1868. Af Christen Olsen. *Skolelærer i Køge, Helsingør, Karlebo, Hillerød. Med forord af Claus Bjørn. Strandbergs Forlag 1983. 167 s. Pris 189,50 kr.*

Erindringer er heldigvis blevet godt historisk læsestof igen – eller har måske altid været det – uden for den videnskabshistoriske kreds, hvor man i en hel del år har haft let ved at rynke på næsen af historiske kilder af så tvivlsom »objektiv« værdi. Den øgede skepsis blandt faghistorikere over for et begreb som objektivitet har imidlertid bl.a. haft til følge, at et væld af personligt prægede historiske skildringer er blevet trukket frem, godt hjulpet af forskellige forlag.

Skolelærer Christen Olsens erindringer, som Strandbergs Forlag har taget sig af, er et godt eksempel på, hvad der endnu gemmer sig af værdifulde historiske materialer i private hjem. Det originale håndskrevne manuskript har været opbevaret blandt Christen Olsens efterkommere.

Det samme var tilfældet med en anden skolelærererindring, Knud Ottosens erindringer 1821-1907, som Selskabet for dansk Skolehistorie udgav i 1977. For begge manuskripter gælder det, at en »oversættelse« fra det originale manuskripts gotiske bogstaver har lettet vejen til udgivelse. Medens Knud Ottosens håndskrift har undergået en let modernisering ved udgivelsen, er Christen Olsens manuskript udgivet bogstavret. En sammenligning af de to lærererindringer er i øvrigt fristende, men her skal blot fremholdes, at selv om skolelærerembedet var det samme og tidsperioden næsten sammenfaldende, så er de to erindringsbeskrivelser meget forskellige, prægede som de er af to forskellige temperamenter.

Christen Olsen var ganske vist skolelærer, men det er ikke som pædagog, at han vil blive husket. Skolestuen – skolebørnene og hans egne pædagogiske tanker fylder mærkeligt lidt i hans fremstilling. Varmest beskriver han barndomshjemmet hos bedsteforældrene nær Hillerød i begyndelsen af 1800-tallet. Her nød Christen friheden i den vidtstrakte Gribskov og drømte om at blive forstmand. Lærergerningen var kun hans sekundære ønske om uddannelse, men det var det, der kunne realiseres, idet faderens modvilje mod »krybskytteri« og »dagdrivertilværelse« ikke tillod, at det første uddannelsesønske blev opfyldt. Først havde faderen måttet opgive at uddanne sønnen til hjulmager.

I pædagogisk henseende er Christen Olsens beskrivelse af seminarieårene på Jonstrup fra 1817-20 det mest interessante. Her får vi en både humoristisk og detaljerig beskrivelse af undervisning og daglige vilkår for

de unge seminarister. Efter dimissionen og et kort ophold som huslærer hos skovrider Bartoldy på Billesborg, fik Christen Olsen fast embede i Helsingør, hvor han gifter sig med en privat skolebestyrerinde, den unge enke Berta Marie Thomsen. »*Havde nu min kære Kone nedlagt Skolen, kunde vi have levet sorgfrit*« skriver C. O. »*men Skolen var hendes Liv og Lyst*«. Det viser sig, at skolen opslugte al den tid og det økonomiske overskud, som var tilbage, efter at »*et lille Væsen, der trængte til Næring og Pleie, næsten hvert Aar sluttede sig til Familien*«.

Fra Helsingør-tiden får læserne for øvrigt en forrygende fortælling om et besøg hos en skånsk præst, hvis gæstfrihed med mad og drikke fuldstændigt tager pusten fra de danske gæster. Ikke at undre på, at den fattige skolelærer gruer for et genbesøg.

De store økonomiske problemer for familien, der er ved at bryde Christen ned, overbeviser til sidst Berta om, at hun må opgive sin skole, og i 1832 flytter familien til et lærerembede i Karlebo, hvor Christen bliver i 30 år. I erindringen er denne tid inddelt i perioder efter de skiftende sognepræster, og hovedparten af fremstillingen er viet samarbejde – på godt og ondt – med de gejstlige foresatte.

Christens Olsens erindringer er ledsaget af mange værdifulde topografiske bemærkninger, beretninger om bondestandens sæder og skikke samt en karakteristik af det nordsjællandske bondesprog og dets udtaleregler fra begyndelsen af 1800-tallet.

Strandbergs Forlag kalder Christen Olsens erindringer for »*historie-skrivning på aktørernes præmisser*«. Helt på C. O.s præmisser er det nu ikke blevet. Forlaget har lagt stor vægt på at placere C. O. i hans »rette« historiske sammenhæng. Således har Claus Bjørn skrevet en fyldig indledning om mennesket C. O., om hans egn, skolelærerembedet og det bondesamfund, som han udsprang af, og Claus Egeberg har udarbejdet et kapitel om skrivning af skrivekyndighed på C. O.s tid.

Formatet med de brede tospaltede sider er velvalgt, og fremstillingen er ledsaget af person- og stedregister samt mange illustrationer og fyldige noter, der vidner om et omfattende researcharbejde. Forhåbentlig vil den smukke udgivelse opmuntre privatpersoner med gamle hengemte manuskripter fra tipoldefædre og – hvorfor ikke – -mødre til at komme frem med dem. Selv om de ikke alle kan måle sig med Christen Olsen eller Knud Ottosen i fortælleevne, kan de give værdifulde bidrag til vor viden om 1800-tallets skole – og dens mænd og kvinder. Ikke mindst beretninger om kvindelige læreres erfaringer ville udfylde et hul i vor historiske be-

vidsthed. Ved Institut for dansk Skolehistorie modtager vi med glæde sådanne erindringsbeskrivelser.

Ingrid Markussen

Chr. Stenz: Dansk Lærer i Grænselandet. Erindringer 1930-49.
*Sønderjyske Levnedsløb nr. 23. Historisk Samfund for
Sønderjylland. 183 s. 1982.*

Grænselandet har altid været et spændingsfelt, som har draget mennesker til sig. Christian Stenz er et godt eksempel herpå. Født i Kondrup ved Randers med en sandsynlig landmandstilværelse foran sig brød han af og kom på seminariet i Tønder.

Efter studieårene 1930-35 blev han lærer ved den danske skole i Ladelund syd for grænsen, senere skoleleder i Vesby i Medelby sogn, ligeledes i Sydslesvig, og fra 1949-57 lærer ved Chr. Paulsen-Skolen i Flensborg. 'Dansk Lærer i Grænselandet' er en erindringsbog, velskrevet og overordentlig belysende med livfulde glimt af hverdagen i det danske mindretal i Sydslesvig i de stormfulde år før og efter 2. verdenskrig.

Christian Stenz er en god fortæller. Han beretter om stort og småt fra skolelivet og det mangeartede folkelige arbejde, som danske lærere forestod i de små samfund af dansksindede. Men fortællingen veksler med udblik til de overordnede politiske og historiske forhold. Kapitler som 'Det trækker op', 'Krig 1. september 1939', 'Modstandsbevægelsen', 'Befrielsen' og 'Efterkrigsproblemer' er karakteristiske. Fremstillingen er stilfærdig – uden at forfatteren stiller sig i positur.

Christian Stenz, som sluttede sin embedstid i 1976 som viceskoleinspektør ved Rugkobbelskolen i Åbenrå, er mest kendt for sine sprogundersøgelser i grænseegnene, hvor han med stor dygtighed har kortlagt det meget udviklede sprogmønster i sognene langs Skelbæk-grænsen. Hovedresultatet har været en påvisning af, at der i disse egne foregik og stadig sker et langsomt sprogskifte, hvor dansk er vigende, men uden egentlig sammenhæng med nationale motiver. Disse undersøgelser er sprogvidenskabeligt højt værdsat. De nævnes i erindringsbogen yderst kortfattet med en næsten alt for stor beskedenhed – og kunne have fortjent en større plads.

'Dansk Lærer i Grænselandet' er et gedigent og særdeles læseværdigt erindringsværk af en begavet og engageret skolemand i det danske grænsearbejdes tjeneste.

Viggo Witt-Hansen

Curt Allingbjerg: Sløjd i Danmark 1883-1983, baggrund og vilkår.
Dansk Skolesløjds Forlag, 1983. 191 s. – 170 kr.

En fremstilling af sløjdens historie i Danmark må hilses velkommen. Efter en indledning om ordet sløjd og sløjden set i forhold til håndværk og husflid fortælles der meget kortfattet om udtalelser om og forsøg med praktisk arbejde i opdragelsen i tiden indtil omkring 1880. Derefter behandles sløjdens begyndelse i Finland, Sverige, Norge og Danmark. Herefter følger afsnit om sløjdstridighederne, arbejdsstillinger, skolelove, fagets udvikling gennem de sidste hundrede år, sløjden i København, sløjdlæreruddannelsen og de faglige foreninger.

Sløjden begyndte og kom stærkt i gang i 1880'erne. Forlaget og forfatteren har valgt 1983 som jubilæumsår, fordi Aksel Mikkelsen i 1883 begyndte en privat sløjdundervisning af børn i Næstved. Allerede heri ligger en tendens, som præger bogen stærkt. Den behandler begge de danske sløjdretningers historie, men hovedvægten *»er lagt på skildringen af den danske sløjd – Dansk Skolesløjd – baseret på Aksel Mikkelsens mange originale og fremsynede tanker«* (s. 3). Det er den i mere end én betydning.

Askov-sløjdens grundlægger, Søren Meldgaard, begyndte at undervise børn i sin privatskole i Nykøbing Mors i 1882. Han afholdt kurser for lærere fra 1883, og både hans og Aksel Mikkelsens sløjdlærerskoler begyndte i 1886. Men forfatteren aner et skær af tragedie i Meldgaards indsats, selv om den var *»i sandhed storslået, heltemodig og opofrende«* (s. 46). Det gik kun småt med indførelsen i Danmark af hans svenske importvare, Nääs-sløjden. Til gengæld gik det godt for Aksel Mikkelsen og hans danske sløjd.

Der fortælles meget godt og sagligt om denne sløjd og f.eks. beskrivelsen af intentionerne med indsatsen for bedre arbejdsstillinger virker overbevisende.

Forfatteren er godt hjemme i sit stof, og udvælgelsen til den begrænsede plads kan der ikke rettes væsentlige indvendinger imod. Den er stærkt personligt bestemt, som den også må være. Forfatteren har ganske givet oplevet sløjdstridighederne som noget ulykkeligt, og man må endelig ikke tro, at han *»på nogen måde ønsker at fremdrage gamle tiders splid«* (s. 174). I den kortfattede behandling af modsætningerne er tendensen dog klar: Dansk Skolesløjd og Aksel Mikkelsen havde på alle punkter ret. Lad os slå det fast og så endelig ikke begynde at diskutere igen! Men afsnittene om de af forfatteren udvalgte stridsspørgsmål må i høj grad vække til diskussion.

Nogle tabeller skal vise, at Askov-sløjden havde uret, når den hævdede, at den blev forfordelt ved Dansk Sløjdforenings administration af statens tilskud. Tabellerne fremtræder utilsigtet, som var de udarbejdet af forfatteren på grundlag »af de af revisorerne godkendte regnskaber fra »Dansk Sløjdforening« (s. 80). Følger man kildehenvisningerne, viser det sig, at tabellerne er udarbejdet i sin tid af formanden for Dansk Sløjdlærerforening og forstanderen for Dansk Sløjdlærerskole i en stærkt polemisk sammenhæng. De bygger dels på nogle tabeller, der er udarbejdet af Dansk Sløjdforening, og dels på oplysninger fra sløjdingspektøren. At Dansk Sløjdforenings revisorer skulle stå som garant, må stå for forfatterens regning. Sløjdforeningens tabeller indeholder en mængde statistik, som må være foreningens regnskab uvedkommende. Der er god grund til at betvivle disse statistikkers fulde korrekthed (jfr. Aksel Mikkelsens oplysninger i Medd. fra Dansk Sløjdforening, 7. årg. s. 182). Forfatteren ignorerer ganske modpartens indvendinger, der ikke drejer sig om statistikkerne, men om deres anvendelse som grundlag for fordeling af tilskud (Medd. fra Dansk Sløjdforening, 11. år., s. 101 f).

Forfatterens gennemgang af problemet klasseundervisning kontra individuel undervisning er absolut utilfredsstillende. Det er faktisk ikke mærkeligt, at det var vanskeligt for Askov-sløjden at vinde frem, så længe den holdt på enkeltmandsundervisning og altså måtte arbejde med delte klasser, mens Dansk Skolesløjde tilbød at undervise datidens store klasser, uden at de blev delt. Måske skete der herved noget meget ulykkeligt for udviklingen af sløjden her i landet. Askov-sløjden blev nødt til at indrette sig på disse vilkår. Dette må man vel i dag se på med stor beklagelse – og på dette punkt misunde Sverige, hvor Nääs-sløjden var i stand til at fastholde principperne, så man der fik undervisning på små hold.

»Pestalozzi fik aldrig opstillet »ein ABC des Könnens«. Det lykkedes først mange år senere for danskeren Aksel Mikkelsen« (s. 19), siger forfatteren – vel i øvrigt efter Herman Trier, der dog indskrænker det til kun at gælde sløjden (Barnet, Haandbog for Hjem og Skole, 1909, s. 319). Det var vel også gjort før af svenskeren Otto Salomon, der som forbillede antagelig har haft tyskeren Rosalie Schallenfolds arbejde vedr. håndarbejde (Sløjdbladet, III. række 1935, s. 177). Men om det i det hele taget var heldigt, at der opbyggedes systemer på grundlag af elementmetoden, overvejes ikke. Måske havde Askov-sløjden virkelig en styrke, fordi den gik på kompromis med principperne.

En bog, der ville have taget *»disse kævlerier alvorligt« (s. 76)* ville have

virket mere befriende. Man kan formode, at der bag stridighederne lå forskelle i pædagogiske opfattelser, som godt kunne virke frugtbare i dagens drøftelser. Selv om systemsløjdens tid er forbi, er mange problemstillinger fælles for nutiden og fortiden.

Tilsyneladende har forfatteren det syn på historieskrivningen, at den skal lovprise alt, hvad der sejrede eller i hvert fald viste sig bæredygtigt i en periode. Dette er ikke meget frugtbart for eftertiden.

Det er mærkeligt, at forfatteren overhovedet ikke kender skoleloven af 1899, der indførte sløjde som et fag, der kunne sættes på timeplanen i folkeskolen (jfr. ministeriets cirkulære herom af 17.6.1899).

Forfatteren giver mange udmærkede oplysninger om sløjdens udvikling i de senere år. Dette er værdifuldt, da der ikke er skrevet meget herom før. Bogen må i det hele taget betegnes som værdifuld, men den er ikke den beskrivelse af sløjden i de hundrede år, man kunne ønske. Denne kan nok heller ikke rummes i en enkelt bog.

Om Dansk Skolesløjds Forlag vil kunne udgive den er nok også tvivlsomt. Ifølge en til evig tid gældende vedtægtsbestemmelse er forlaget tilsyneladende bundet til at fremme og udvikle en sløjde, der bygger på de principper og tanker, som blev fremsat af Aksel Mikkelsen (s. 180).

Der er lagt op til en historisk diskussion, som bør kunne blive ganske frugtbar. Fremkomsten af denne bog er et vidnesbyrd om, at der ikke kan strøs sand på stridighederne. Selvfølgelig vil megen polemik være uden appel til nutiden. Men for nutidens skyld bør fortiden vises den respekt, at den virkelige pædagogiske uenighed tages alvorligt.

Leif Degnbol

Preben Hertoft: Det er måske en galskab. Gyldendal 1983. 169 sider.

»Det er måske en galskab« har som undertitel »Om seksualreformbevægelsen i Danmark«. Forfatteren nøjes således med at ville give os træk af bevægelsen, ikke at skrive dens historie. Og det er godt, for bogens tema er meget omfattende: lovgivning vedr. abortus provocatus og seksualoplysning, ufrivillige moderskaber og social nød, seksualitetens fornægtelse i den borgerlige kultur, de mange foreninger, grupper og tidsskrifter, der har taget sig af spørgsmålet, miljøerne og personerne.

I dette vældige stof har forfatteren foretaget et valg. I indledningen

påpeger han, at han har interesseret sig lige meget for denne bogs personer som for dens ideer, og lige meget for den helhed og de ideologier, de indgår i.

Personerne har forfatteren indkredset gennem interviews af personer, der var »med den gang« og ved at gå til samtidens skrifter, aviser og tidsskrifter. Ideernes indkredsen kommer vi tilbage til.

Personerne er mange, alene bogens navneregister fylder fire sider. Dattidens rødstrømper – i mange nuancer – læger, politikere og forfattere vandrer ud og ind ad bogens kapitler. Vi når ikke at stifte rigtigt bekendtskab med dem alle, men vi sidder tilbage med et klart indtryk af nogle få, Thit Jensen, J. L. Leunbach og den danske kreds omkring W. Reich, – et indtryk som bliver klarere endnu p.gr. af bogens fremragende billedmateriale.

Mest interessant er efter min opfattelse så absolut billedet af J. L. Leunbach. En markant udseende, noget kantet og dybt seriøs person – der et helt liv arbejdede hårdt for at lette fortvivlede kvinders situation.

Det er væsentligt at få at vide, hvor bevidst han var omkring sit etiske og juridiske ansvar, og interessant, at han – og andre – anvendte racehygiejniske argumenter. Denne personbeskrivelse og beskrivelsen af et kulturelradikalt miljø, som R. Broby Johansens, Leunbachs og Elise Ottosen Jensens sommerrejser i Norrland for at oplyse om/og tilpasse pessarer er bogens styrke. Og med disse beskrivelser realiseres forfatterens intentioner.

Bogen har desuden også en anden styrke. Den berører en række temaer, disse må i anden sammenhæng have en fyldigere behandling. Særlig væsentlig forekommer oplysningerne om de mange udslidte kvinder, der fandt sig i de mange uønskede graviditeter, børnedødeligheden og de mange uønskede børn. En kvinders føder på 25 år 28 børn, hvoraf 21 døde; hun fødte i samlet vægt 280 pund børn til verden, og hun havde hele tiden fabriksarbejde. Eksemplet er grelt og tankevækkende. Her berøres forhold, der har været af vital betydning for, hvorledes vi har levet med hinanden i Danmark. Der er tale om kvinde- og børneliv, socialhistorien endnu ikke har taget fat på at beskrive.

Forfatteren indfrier således sine intentioner. Men man sidder som læser alligevel tilbage med nogle uindfrie forventninger m.h.t. viden om emnet.

Jeg ville gerne have mere at vide om, hvilken overordnet emancipatorisk ideologi seksualreformbevægelsen var en del af, på hvilken måde enhver

emancipatorisk bevægelse er tidsafhængig, og hvorledes denne bevægelse mere konkret forholder sig til tidens venstrebevægelser. Når der ikke er gjort mere ud af dette, kan det skyldes, at det materiale, bogen er skrevet ud fra, ikke giver denne tilgang. Som det står nu, bliver seksualreformbevægelsen den gode ideologi, modstanderne bliver de dumme, og konklusionen bliver, at tilhængerne af det gode fik ret – det gode vandt.

Desuden ville jeg gerne have mere at vide om de konkrete begivenheder, om konflikter og handling. Personerne bliver lidt flimrende, fordi vi ikke får nok konkret at vide om baggrunden for de handlinger, de foretager.

Når bogen anmeldes i Årbog for dansk Skolehistorie, er det fordi seksualoplysning var et af bevægelsens programpunkter, og fordi skolens seksualoplysning er blevet diskuteret heftigt helt op til vore dage i både folke- og gymnasieskole. Dette tema berøres i bogen i lighed med de mange andre. Også her er materialet nok med til at gøre behandlingen utilstrækkelig. Og med et suk noteres, at nyere fremstillinger om emnet som dem, undertegnede har begået, ikke er anvendt.

Ellen Nørgaard

Døveundervisning i Danmark 1807-1982 ved *Asger Holm, Sven Gudman, Jan William Rasmussen og Palle Vestberg Rasmussen*. København: Døveforsorgens historiske Selskab, 1983.

Når en lille skole med kun 42 elever kan samle 2000 mennesker til en formidabel 175-års fødselsdagsfest, bliver man ikke forbavset, når der i kølvandet udkommer et festskrift på 250 sider.

Den skole, der er tale om, er i sig selv et stykke skolehistorie. Døveskolen på Kastelsvej i København blev oprettet i 1807, som den første specialskole i Norden og blev allerede gennem sin første forstander, lægen P. A. Castberg, en inspirationskilde for undervisning af handicappede børn, ikke blot i Danmark men også i Norge og Sverige. Hertil kommer, at en døveskole ikke blot har betydning for undervisning af døve børn, men er udgangspunktet for den voksne døve populations samhørighed og dermed for udviklingen af en døvekultur med udgangspunkt i tegnsproget og med en formel struktur i form af døve foreninger og -klubber, institutioner for unge og voksne døve, konsulent- og tolketjeneste for voksne døve, specielle døvepræster, TV, teater, film og video produktion for og af døve, og endelig – det er heller ikke tilfældigt, at Døveskolen på Kastelsvej i sin

kælder huser undervisnings- og forskningscentret for dansk tegnsprog.

For at få bogen udgivet blev Døveforsorgens Historiske Selskab oprettet med skolens forhenværende forstander, cand.teol. Asger Holm, den nuværende forstander, cand.psych. Palle Vestberg Rasmussen, skolens inspektør Sven Gudman og bibliotekar Jan William Rasmussen som initiativtagere og forfattere til festskriftet.

Allerede i forbindelse med 100 års jubilæet i 1907 udkom der et fyldigt festskrift, der forbilledligt fremstillede de første hundrede års spændende historie. Det nye festskrift lægger hovedvægten på udviklingen i dette århundrede herunder udviklingen for hele døvesamfundet og benytter sig i høj grad af et enestående billedmateriale, som er et historisk selskab værdigt.

Udover billedmaterialet bidrager de mange citater, heraf mange af døve – og de spændende »tegnsprogdiskussioner« til at give bogen en verve, som gør den læseværdig for alle, som ønsker at vide noget om ikke blot døves forhold i Danmark i de sidste 175 år, men også om de mennesker, der gennem tiden har påtaget sig ansvaret for at bringe denne gruppe af svært kommunikationshandicappede frem til en ligeværdig tilværelse som danskere og døve.

Lars von der Lieth

Jørgen Møller: Historieundervisning i gymnasiet gennem de sidste 100 år, 261 sider, ill. Gad. 97,60 kr.

Sigtet er at undersøge indholdet i og udviklingen af historieundervisningen i gymnasiet i de sidste 100 år, med hovedvægten på perioden efter ca. 1930. Det gælder belysning af det verdens- og samfundsbillede, eleverne herigennem blev påvirket af, og vurdering af forbindelsen mellem forskningsfag og undervisningsfag. Det er et dygtigt arbejde. Med omhu og udsyn har Møller studeret gymnasiets læseplaner, lærebøger og debatliteratur, og han kan udtrykke sig både varieret og dækkende.

Det største og vigtigste afsnit handler om lærebøgerne, selv om forfatteren naturligvis er klar over, at disse ikke er dækkende udtryk for undervisningen og udbyttet af den. De er den mest kontrollable indgang indtil den nyeste tid. De er her på stribe, alle vore kendinge – Johan Ottosen, Ludvig Schmidt, P. Munch, Paul Holt, Arentoft, Carstens, Ilsøe, Kierkegaard og Winding, Gads, Gyldendal og Gjellerups systemer og de nyeste

af Haue m.fl. og Fundamental historie. Og de helt gamle: Thrige og Bloch, Ræder – Schjøth – Lange samt Marie Nielsens kun lidt benyttede lærebog i Nordens historie fra 1929/30.

Lærebøgernes indhold, grundsyn, stoffordeling og forhold til historisk forskning bliver analyseret og vurderet, med skarp iagttagelse af ændringerne fra udgave til udgave. Både kvaliteter og mangler bliver fremhævet i dem alle. Afvejningen af hver enkelt bogs kvaliteter er gjort sagligt og ædrueligt, – for nu at bruge en af bogens egne glosser, der nok bevidst eller ubevidst er hentet hos A. D. Jørgensen. Bedst står sig – efter undertegnedes skøn – Erik Lunds Verdenshistorie, hvilket næppe vil overraske dem, der kender den.

Generelt er, ifølge undersøgelsen, lærebøgerne nok blevet bredere og mere dækkende socialt og geografisk, oplysningerne mere prøvede, vurderingerne mere nuancerede. De »hårde data« fra nyere forskning i dansk historie slår hurtigere igennem. Men bøgerne er også blevet kedeligere, mere strømlinede og polerede. De frejdige vurderinger er væk, og de livfulde skildringer af mænd, der med kød og blod drev historien frem, er erstattet af anonyme fremstillinger af uhåndgribelige kræfter og strukturer.

Der antydes nogle veje frem. *»Det vil nok ikke være nogen stor ulykke, om den forsigtighed, som de nye videnskabelige idealer har resulteret i, en gang igen afløses af vovemod – hvor man tør skrive bøger med holdning og mening i«*. Uden at slække på kravene til redelighed. Den stærkt emneopdelte tekst fremmer næppe det nødvendige indblik i de større sammenhænge. Forfatterne må nok i højere grad gøre sig klart, hvad de vil med deres tekst, – *»mange synes at have haft svært ved at løsrive sig fra det stofomfang og -indhold, som de selv er blevet gjort bekendt med«*. Lærebogens funktion som centralt omdrejningspunkt i undervisning er i løbet af den sidste halve snes år blevet væsentligt reduceret. *»Hvis tendensen fra det seneste tiår fortsætter, vil historiebøgerne snart være historie. Under forudsætning af, at faget i øvrigt overlever, vil undervisningen i stedet basere sig på spredte illustrationer fra forskellige tider; hvad illustrationerne skal illustrere, vil nok knapt være afklaret«*!

Med rette hævder Møller, at det ofte kan være vanskeligt at finde ånden i de enkelte bekendtgørelser m.v. efterlevet i lærebøgerne, trods henvisninger til dem i forordene. Alligevel er de officielle bestemmelser dog fagets grundlag og argumentation, og her er forfatteren kritisk over for de ahistoriske tendenser fra 1960/61 og specielt fra nyordningen 1971.

Bogen rummer et spændende stykke kulturhistorie, og den er rig på synspunkter og velvalgte citater. Thrige og Bloch tegner sig nok for de pudsige – »*Landet øst for Indus ligger uden for verdenshistoriens skueplads*« kan være et eksempel. Jeg savner en omtale af arbejdet med historiske billeder og monumenter, og jeg synes, Th. A. Müllers rolle i fagets udvikling er stærkt underspillet, – det var ham, der bl.a. lavede det fortræffelige kildehæfte om Frederik den Store. Den i øvrigt udmærkede litteraturliste dækker ikke kapitlet om kildetekster.

Men vigtigere er, at der her er nedskrevet kloge iagttagelser om den del af vor kulturforvaltning, der er foregået i gymnasiets historietimer. Adgang til de enkelte timer har historieforskningen normalt ikke, men lærebøgerne kan give et indtryk af grundlaget.

Vagn Skovgaard-Petersen

Hjalti Hugason: Bessastadaskolan. Ett försök till prästskola på Island 1805-1846. Uppsala 1983. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd. 40. 162 sider.

Den islandske teolog Hjalti Hugason har skrevet en svensk kirkehistorisk disputats om skolen på Bessastaðir (den nuværende præsidentbolig), der 1805-1846 var Islands eneste latinskole og samtidig havde en særstatus som uddannelsessted for præster. Af de 270 islandske præster, der blev ordineret i skolens eksistensperiode, havde 161 alene afgangseksamen fra latinskole. 31 havde en eksamen fra Københavns Universitet – 14 af disse havde blot taget examen philologico-philosophicum, mens 17 var blevet teologiske kandidater. Resten af de ordinerede var privat dimitterede studenter. Skolens rolle ville sikkert have været endnu større, hvis ikke adgangsbegrænsningen som følge af et fastsat maksimum for elevtallet (27, senere 40) havde forhindret det.

Der var på Island en lang tradition for, at man kunne blive præst med kun en latinskoleuddannelse bag sig. I konsekvens heraf og med de bedste hensigter om at forbedre forholdene udarbejdede Direktionen for universitetet og de lærde skoler i 1806 en undervisningsplan for Bessastaðir, ifølge hvilken der skulle oprettes en specialklasse (selecta) for de elever, der ville være præster, men ikke havde mulighed for at rejse til Københavns Universitet. I specialklassen, der var tænkt som en overbygning på

den egentlige latinskole, skulle der undervises i dogmatik, etik, eksegeese af Det nye Testamente, religionshistorie, homiletik og kateketik.

I et centralt kapitel i afhandlingen redegøres der for, hvordan denne plan blev modarbejdet ved initiativer fra islandsk side, således at den ekstra klasse ikke blev oprettet, men præsternes uddannelse varetaget på en måde, der bedre svarede til de islandske behov og muligheder. De teoretiske fag tilgodesås ved en uofficiel udvidelse af den religionsundervisning, som alle latinskoledisciple modtog. Ved sammenligning mellem de foreskrevne lærebøger og lektorernes efterladte forelæsningsmanuskripter påvises det således, at undervisningen gik langt ud over bøgernes omfang og også i høj grad forholdt sig kritisk til deres indhold. Som følge af de islandske initiativer havde altså enhver, der forlod Bessastaðir med afgangseksamen, tillige en præsteuddannelse, idet dog den praktiske del af uddannelsen måtte afvikles uden for skolen.

Et andet stort afsnit handler om præstens vilkår i det islandske bondesamfund, set i relation til uddannelse og social baggrund. Der er her foretaget sammenligninger med undersøgelsesresultater fra de andre nordiske lande. Island havde en præst pr. ca. 250 indbyggere, hvilket svarer til, at der i forhold til befolkningstallet var 3 gange så mange præster som i Sverige, 4 gange så mange som i Danmark og 10 gange så mange som i Norge. Adskillige faktorer, bl.a. mangelen på skoler, gjorde Islands præstegårde til kulturcentre, hvor vigtige pædagogiske aktiviteter fandt sted, herunder både forberedelse til latinskolen og undervisning, der førte frem til privat dimission, ligesom præsten havde tilsyn med undervisningen i hjemmene. En nærmere beskrivelse af præstens mangeartede roller i samfundet har ligget uden for bogens rammer. Men et indtryk af et kulturelt præstevælde får man alene af den oplysning, at 56,3 % af dem, der ordineredes i perioden, var præstesønner. Nogen rig befolkningsgruppe var den islandske gejstlighed ikke. De mindst fattige var cand.theol.erne, hvem de bedste kald blev tildelt.

Det er en bestemt side af Bessastaðir-skolens historie, der er sat fokus på i denne bog. Hjalti Hugason havde imidlertid ikke kunnet gennemføre sin undersøgelse uden at finkæmme hele det omfattende materiale vedrørende skolen, der for største delens vedkommende befinder sig i det islandske rigsarkiv. Bogen rummer også en oversigt over skolens virksomhed i øvrigt og præsenterer dens ambitiøse, dansk-uddannede, men nationalt-tænkende lærere, der med deres virke gav nyhumanismen en særlig islandsk fremtrædelsesform. Det er en af bogens kvaliteter, at læseren ved

fremstillingen af disse forhold bringes til at se nogle områder af dansk uddannelsesvæsens historie under en ny og interessant synsvinkel.

Jørgen Ask

»Kvindfolk« – En Danmarkshistorie fra 1600-1980 – bind 1:
1600-1900, redaktion: Anne Magrete Berg, Lis Frost og Anne Olsen, billedredaktion Karin Lützen, Gyldendal 1984

Udgivelsen af tobindsværket Kvindfolk – en danmarkshistorie fra 1600-1980, hvoraf det første bind er kommet, og det andet forventes til efteråret 1984, markerer en milepæl inden for den danske historieskrivnings århundredelange historie. »Kvindfolk« er nemlig et produkt af 70ernes kvindebevægelse og af den nyere kvindehistoriske forskning. Kvindehistorien som sådan blev ikke opfundet af 70ernes kvindebevægelse, men det gjorde den kvindehistorie, der skrives med det erklærede formål at få viden om og lære af kvindeundertrykkelsen i dens historisk forskellige former og herigennem finde forbilleder i kampen mod det 20. århundredes kvindeundertrykkelse. Og det er denne slags kvindehistorie, som forfatterkollektivet bag »Kvindfolk« har ønsket at skrive.

Gennem de sidste 10 år har den kvindehistoriske forskning gennemgået en gevaldig udvikling. De første undersøgelser drejede sig især om arbejderkvinder i det 19. århundrede og deres kamp for bedre levevilkår. Men i erkendelse af, at det kun var de få, der havde overskud til at bygge fagforeninger op eller deltage i andet organiseret politisk arbejde, har kvindeforskningen i de senere år i højere grad koncentreret sig om almindelige kvinders hverdagsliv – eller som redaktionen af »Kvindfolk« formulerer det: *»... om hverdagen med arbejde, børnepasning, kamp for dagen og vejen, slid og slæb, fest og fællesskab. De dramafyldte politiske begivenheder optræder derimod kun i baggrunden.«* (s. 9). Herved er det især emner som moderskab og kvinders seksualitet, der er kommet i søgelyset.

Bind I omhandler tiden 1600 - ca. 1900 og falder i to dele: del 1 indtil 1800, hvor det er kvinders forhold på landet, der fokuseres på, og del 2, der omhandler borgerskabets kvinder og deres hverdag, herunder forholdet til tyendet. Endvidere behandles de kvinder, der ikke ønskede at ende i den hellige ægtestand, men ønskede at få en uddannelse og blive selverhvervende.

I konsekvens af den nyere kvindehistories interesse for emner som mo-

derskab og sexualitet behandles disse emner meget indgående i begge afsnit af bogen. Og her er der megen nyttig viden at hente om børneopdragelsens forandringer gennem tiderne og om synet på forholdet mellem mor og barn.

Når »Kvindfolk«s andet hovedafsnit udelukkende omhandler forskellige sider af borgerskabets kvindelig liv, virker dette umiddelbart som en modsætning til forfatterens erklærede formål, nemlig at beskrive kvinders hverdagsliv. De færreste kvinder tilhørte jo borgerskabet, og de kvinder, der fik en uddannelse, var jo endnu færre. Man kunne med rimelighed spørge, hvor er den stadig voksende gruppe af lønarbejdere på landet såvel som i byerne henne?

Redaktionen af »Kvindfolk« begrundet selv denne afgrænsning med, at det var fra borgerskabets kvinder, at de nye idéer om kvindens kamp for lige rettigheder med manden kom (s. 9). En anden forklaring herpå kunne være, at den nye kvindebevægelse har haft svært ved at finde gode forbilleder blandt arbejderklassens kvinder. Identifikationsmulighederne var trods alt små mellem det 19. århundredes arbejderklasse og så de studerende og akademiskvinder, der udgjorde drivkræfterne i 70ernes kvindebevægelse. Mere umiddelbare kvindeforbilleder kunne derimod hentes i undersøgelser af livsbetingelserne for de kvinder, der brød med det 19. århundredes kvinde-, ægteskabs- og moderideal for at blive sygeplejersker, lærerinder eller kunstnere.

Afsnittene om sygeplejersker og lærerinder rummer mange gode oplysninger om kampen for kvindernes uddannelsesmuligheder, om de første kvindelige lærerinder og deres liv i og uden for skoletiden. Forfatterne har ønsket at punktere myterne om de første lærerinders »stramtandethed«, men dette lykkes kun halvt. Disse myter hvilede vel ikke kun på, hvordan lærerindernes privatliv blev opfattet, men vel i lige så høj grad på, hvordan de kvindelige undervisere forholdt sig til deres elever. Var kvindelige lærere mere progressive undervisere end deres mandlige kolleger f.eks.? Dette fortælles der desværre intet om.

Kvindehistorien som en læreproces

Udover disse indholdsmæssige indvendinger mod bogen så er det min opfattelse, at »Kvindfolk« har nogle alvorlige teoretiske og metodiske brister. Det er som nævnt forfatterens intension, at kvindehistorien skal kunne bruges politisk, som en læreproces. Heri er jeg ikke uenig, men adskillige steder i »Kvindfolk« får dette som konsekvens, at historien bruges som

legitimation for de idealer, som kvindebevægelsen idag fremhæver som væsentlige i den kvindepolitisk kamp. Således bruges megen tid på at »opsøre« et kvindefællesskab/søstersolidaritet i 1700-tallets landsby og 1800-tallets borgerfrues socialfilantropiske initiativer udlægges som »søstersolidariske«. Herved idylliseres danmarkshistorien, og de grundlæggende sociale modsætninger, som er bestemmende for kvindernes sociale forhold, skydes i baggrunden. Det ville f.eks. have været interessant at få belyst forholdet mellem bonde- og husmandskoner i 1700-tallets slutning, hvordan den rige frue så på den fattige kone, eller hvilken rolle de kvindelige lærere spillede for disciplineringen af arbejderklassens børn i de københavnske skoler. Jeg kunne endvidere have ønsket mig en nærmere diskussion af de teoretiske præmisser og begreber, som de enkelte afsnit hviler på. Hvis det har været angsten for, at en sådan diskussion ville gøre bogen svær at læse, kunne man i det mindste have nævnt de teoretiske inspirationskilder i noterne.

Kvindfolk er skrevet i et sprog og i en stil, der gør det til en letlæselig bog. Der veksles mellem mere seriøse redegørelser, inddragelse af erindringer og så ren fiktion. Bogen er spækket med illustrationer, der alle fint passer til teksten, og som klart demonstrerer, hvor rigt et kildemateriale, der ligger her til en beskrivelse af kvinders sociale forhold. Netop fordi materialet til kvindehistorien er sparsomt, bygges der mange steder på erindringer. Dette er efter min mening ikke helt så uproblematisk, som det ser ud til. Erindringer er ikke specielt virkelighedstro, hvad man let kan foranledes til at tro, da der intet steds i bogen findes en nærmere diskussion af de kildemæssige problemer, som brugen af erindringer er forbundet med. I »Kvindfolk« giver inddragelsen af erindringsstoffet en meget levende fremstilling, men man er ofte i tvivl om de enkelte udsagns repræsentativitet og pålidelighed. De steder, hvor forfatterne har valgt at genfortælle levnedsløb på baggrund af en erindring, nærmer fremstillingen sig noget, man kunne kalde en »historisk roman«.

Forskning, der ønsker at være politisk belærende, må have som mål at nå ud til så mange som muligt, og dette tror jeg, »Kvindfolk« har gode chancer for. Det er underholdende og overraskende læsning, selv om bogen lader en del tilbage at ønske på såvel det indholdsmæssige som det teoretiske/metodiske plan. »Kvindfolk« demonstrerer kvindehistoriens berettigelse som et bidrag til erkendelsen af, at kvinders sociale placering ikke er evig og uforanderlig, og at det nytter at kæmpe for at ændre den.

Ning Smith

Birgitte Kragelund m.fl.: Socialpolitik og døgninstitutioner – en historisk analyse. Forlaget Ditlev, Batzkes Bakke 13, 3400 Hillerød. 103 sider, 1984

Socialpolitik og døgninstitutioner er et nu offentliggjort speciale, skrevet på den Socialpædagogiske Højskole af 5 socialpædagoger, der ellers har deres daglige arbejde på forskellige døgninstitutioner.

Bogens historiske analyse tager, logisk nok, udgangspunkt i tiden lige før sidste århundredeskifte, hvor en egentlig statslig socialpolitik langsomt etableres, og hvor den begyndende statsliggørelse og udbygning af forsøgs- og omsorgsarbejdet omkring børn og unge sætter ind.

Med dette som start følger så i korte skitser årti for årti:

- Klassekampens udvikling og denne kamps socialpolitiske konsekvenser, – de store socialreformer, – arbejderbørnenes skiftende opvækstvilkår og situation, – døgninstitutionernes udbygning og nu begyndende afvikling, – den socialpædagogiske uddannelses opstart og betydning for institutionsudviklingen, – samt de straffe- og behandlingsideologier, der igennem tiderne råder på døgninstitutionerne.

Denn historiske analyse, der er *skitse*mæssig, lider for mig at se af nogle skavanker. Det er ikke lykkedes helt klart at fastholde det materialistiske historiesyn, som tydeligt tilstræbes, f.eks. bliver formiddagsbladene mistænkt som delvis ansvarlige for ungdomsoprørets form og retning. Det er ikke lykkedes at fastholde socialarbejdets modsætningsfyldte funktioner, det at hjælpe og værne mennesker samtidigt med også at værne samfundet mod social uro og konflikt. Denne modsætning behandles i bogen nærmest som løst, da de professionelle uddannede socialpædagoger træder ind på scenen. Men mest lider analysen af det i forvejen nedlagte budskab. Det kan og bør dog diskuteres, om den »kreative«, dialektiske, strukturerede pædagogik, som er lanceret af Stig Brostrøm m.fl., er den opdragelsens nytænkning, der kan løse døgninstitutionernes pædagogiske problemer.

Men når disse skavanker er trukket frem, skal det alligevel påpeges, at denne lille bog udgør et inspirerende udgangspunkt for et videre og helt nødvendigt studie af de proletariserede og udstødte børn og unges situation gennem tiderne.

Denne side af barndommens socialhistorie er nødvendig, også for at forstå det socialpædagogiske arbejde i dag.

Jesper Holst

Jens Ernst Jensen: »En institutionspædagogik bliver til« *Forlaget Tommeliden, Holsteinsborgvej 232, Bisserup, 4243 Rude*

De fleste pædagoger er enige i, at et vigtigt led i det sociale pædagogiske arbejde er at beskrive det arbejde, der bliver udført på vore døgninstitutioner. Jens E. Jensen mener, at en del af den modvilje, befolkningen føler over for pædagoger bl.a. bunder i en manglende information om, hvad der egentlig sker på institutionerne. Der findes også et behov for at redegøre for den historiske udvikling inden for dette område.

Derfor er det glædeligt, at en person, som har været aktiv forstander i over 20 år, beskriver livet og udviklingen på et skolehjem som »Skovgården«.

Herved får læseren bl.a. indblik i demokratiseringsprocessen på institutionen, elever og medarbejdere får medindflydelse på dagligdagen, der indføres kønsintegrering m.m.

Bogen, som er skrevet i dagbogsform, inddrager imidlertid alt for mange faktorer på een gang. Der sker en for stor ophobning af selvfølgeligheder. En mindre forvirrende og mere struktureret skriveform havde formodentlig kunnet fange interessen i højere grad. Nogle afsnit virker overfladiske – bl.a. siderne om efterværnet, der i den korte telegramstil nærmest virker ligegyldige og efterlader mange spørgsmål. Kommentarer om tidligere elever i stil med: »Hun er gift og har børn og har det godt« svæver for frit i luften.

Vi efterlyser nogle flere kommentarer og konstateringer i det hele taget, men ser det positive i, at pædagoger beskriver og formulerer, hvad de arbejder med.

Det er glædeligt, at der endelig er nogen, der er begyndt på at skrive socialpædagogikkens historie.

Eva Schmidt

Gustav Albeck: Universitet og folk. Bidrag til Folkeuniversitetets historie. 423 sider. Gyldendal 1984

Bogen er det første større værk om Folkeuniversitetets historie. Målet har været »så objektivt som muligt at skildre baggrunden for den folkelige universitets-undervisnings oprettelse og placering inden for dansk folkeoplysning og voksenundervisning i fortid og nutid.«

Fremstillingen forfølger de opstillede mål med stor energi i en kronologisk-ennemæssig form, og Gustav Albecks mangeårige engagement og virke for folkeoplysningens sag har naturligvis givet ham ganske særlige forudsætninger for arbejdet. Det vises i de første kapitler, at tanken om en folkelig universitetsundervisning går tilbage til Enevældens seneste årtier, og har sammenhæng med de folkelige bevægelser, der efter en langvarig og ofte bitter kulturkamp førte til demokratiets sejr. Der argumenteres med styrke for, at studiet af samspillet mellem universitet og folk belyser et positivt, men desværre for lidt påagtet indslag i kulturudviklingen.

Tanken om et folkeoplysningsarbejde i det 18. århundrede tog hovedsagelig form i bestræbelser for at fremme det såkaldte almindelige folks læsetrang. I Danmark spores 1772 et tidligt udkast til en folkehøjskole eller måske snarere en landbohøjskole. Den første akademisk uddannede person, som påtog sig at holde offentlige foredrag herhjemme, var nordmanden Ulrik Green i København 1764. Hans forsøg rummede elementer, som kom til at præge opbygningen af den folkelige voksenundervisning i det 19. århundrede: engelsk inspiration, konfrontation med akademikere, mundtlig undervisning med diskussion og statslig understøttelse.

H. C. Ørsted søgte at skabe rammerne om folkeopdragelse ved at udvide kendskabet til de naturvidenskabelige resultater og metoder. Forsøget på at skabe en landsdækkende foredragsvirksomhed var en forløber for Folkeuniversitetet. Den ensidige beskæftigelse med naturvidenskaberne var imidlertid tydelig for N. F. S. Grundtvig og overbeviste ham om, at et samvirke mellem naturvidenskaberne og historien (åndsvideenskaberne) måtte være den folkelige oplysnings store mål. Han udkastede tanken om en højskole i Sorø, som imidlertid ikke blev realiseret. Grundtvigs overvejelser om folkeoplysningen fandt i stedet konkret udtryk i den danske folkehøjskole. For Grundtvig var det magtpåliggende at få formidling mellem videnskab og folk. Problemstillingen er stadig Folkeuniversitetets.

Det dokumenteres i bogen, at det folkelige oplysningsarbejde i byerne anviste muligheder for en mere landsdækkende foredragsvirksomhed. En tiltrængt inspiration til udadvendt virksomhed fra universiteterne kom i 1880'erne til Danmark fra England (og Sverige) med den såkaldte »University-extension«-bevægelse, hvis mål var »to bring the University to the people, when the people cannot come to the University.« Tanken var ikke umiddelbar forenelig med arven fra Grundtvig i Folkehøjskolen. De professorer, som universitetet i 1898 udpegede som medlemmer af Folkeuniversitetsudvalget, måtte derfor manøvrere med den største forsigtighed

mellem på den ene side traditionen fra den grundtvigske folkeoplysning og på den anden side brandesianerne, der var samlet om de nye internationale impulser af radikalt-politisk tilsnit. Kr. Erslevs dygtighed som formand for Folkeuniversitetsudvalget tegner sig klart ved skildringen af hans bestræbelser på at skabe tilnærmelse til Folkehøjskolen.

Et gennemgående træk i Folkeuniversitetets historie er bestræbelserne på at undgå at forurolige de politiske magthavere, samtidig med at man søgte at skabe en så bred interesse for arbejdet som muligt. I arbejderkredse tabte Folkeuniversitetet dog hurtigt terræn. I begyndelsen af dette århundrede afløstes den store tilslutning i befolkningen af stagnation og direkte tilbagegang. En væsentlig forklaring herpå var, som det påvises, manglende økonomisk grundlag, udbruddet af 1. Verdenskrig og dyrtiden. Et samarbejde med AOF i mellemkrigsårene bragte antallet af enkeltforelæsninger til at stige kraftigt og afspejlede et desperat forsøg på at holde Folkeuniversitetsinstitutionen levende i en tid, hvor betingelsen for dens fulde udfoldelse var stærkt reduceret. Det kan ikke undre, at undervisningens form og omfang samt lærerrekrutteringen blev debatteret intenst. Et samarbejde med Statsradiofonien bragte kun små resultater, men har i de seneste år atter bragt liv i tanken om et mere organiseret samarbejde mellem parterne.

Efter 2. Verdenskrig har Folkeuniversitetet takket være forhøjelser af statstilskuddet, fritidsloven af 1968 og dannelsen af mange Folkeuniversitetskomitéer bevæget sig mod ny fremgang, og det er blevet mere og mere tydeligt, at Folkeuniversitetets plads er en slags overbygning på folkeoplysningen i Danmark. Det bedre økonomiske fundament og samfundsudviklingen har mere end nogensinde tidligere konsolideret Folkeuniversitetets virksomhed ude i landet og anvist nye muligheder for at formidle videnskabens resultater og metoder.

Gustav Albecks store bog om Folkeuniversitetets problemfyldte historie er spændende læsning. Den udstrakte anvendelse af citater og referater af forhandlinger og møder vil dog utvivlsomt hindre bogens tilgængelighed for en større kreds. Enkelte temaer kunne være forfulgt nøjere i bestræbelser på at tydeliggøre udviklingslinier og perspektiver. Det anførte skal dog ikke skjule, at bogen er et vægtigt kildeskrift og et værdifuldt bidrag til dansk kulturhistorie.

Jens E. Olesen

Høng – en grundtvigsk skoleby. *Udgivet af Lokalhistorisk forening for Høng kommune. 1983*

Den lokalhistoriske forening i Høng har udgivet denne bog i anledning af 200-året for Grundtvigs fødsel. Det er der god grund til, for – som det hedder i forordet: »... netop Grundtvig har været igangsætter af tanker, synspunkter og ideologier, som fandt muligheder og fremtid i Høng ... Disse tanker har været en kulturel vækst, hvoraf initiativer fødtes. Høngs mange skoler er et vidnesbyrd herpå.«

Høng Højskole blev grundlagt i 1866, og i 1872 blev den overtaget af den af Grundtvig og Kold inspirerede Anders Jørgensen, der – fra 1875 sammen med hustruen Marie – ledede skolen til sin død i 1912.

For at få det hele til at gå rundt holdt Anders Jørgensen fra begyndelsen også skole for egnens børn, og han tog to Amager-børn i pleje, samtidig med at han passede skolens jordbrug mønsterværdigt og efterhånden også lod dette indgå i undervisningen.

Disse aktiviteter blev i løbet af de næste årtier til selvstændige institutioner, ledet af dygtige lærere fra højskolen og Anders og Marie Jørgensens sønner: Høng Privatskole, Høng Børnehjem (nu Høng Børne- og Ungdomspension) og Høng Landbrugsskole. Anders og Maries søn Johannes grundlagde endvidere Høng Præliminærkursus og Høng Mellem- og Realskole (i 1971 slået sammen med privatskolen) og Høng Studenterkursus, hvortil i 1969 knyttedes HF og i 1981 gymnasium for lokalområdet. Højskolen selv omdannedes i 1925 til husmandsskole og i 1963 til efterskole.

Alle disse skoler ledes og ledes endnu efter de grundtvigske principper. Landbrugsskolen har ikke glemt formålet at bibringe de unge landmænd »mere af forståelsens glæde« i arbejdet med landbruget, og selv en eksamensskole som gymnasiet vedkender sig sin grundtvigske oprindelse, bl.a. gennem »højskoleprægede aktiviteter« uden for skoletiden og ved åbenhed over for lokalsamfundet med foredragsaftener, elevteater, elevkor og meget mere.

Det vil forstås, at der er al mulig grund til, at netop Høng fejrer Grundtvigs 200-års fødselsdag, og initiativet med at vise helt konkret, hvad »den gamle kæmpe« har betydet for et lille samfund som Høng fortjener al mulig ros. Vi ikke-Høngboere aner gennem portrættet af den grundtvigske skoleby også, hvad Grundtvigs ideer om skole og samfund har betydet for hele det danske samfund.

Redaktionsudvalget på fire har grebet opgaven an således, at forskellige

»kendere«, hver på sit område, tager sig af et aspekt af portrætteringen af Høng og skolerne. Tom Høyem indleder med en læseværdig artikel om Grundtvig, Find Skovdahl skriver levende om Høngskolernes oprindelse – og derefter følger beretninger og erindringer på hver et par sider om Høng i »gamle dage«: »Høng omkring århundredskiftet«, »Hvordan det var at være barn omkring 1910-20«, »Træk af livet i Høng »i gamle dage«« o.s.v. Der slutes af med en række artikler på hver 2-3 sider, fortrinsvis af Poul Krarup, hvor der fortrinsvis gennem interviews med skolernes ledere tegnes et portræt af hver enkelt Høng-skole i dag.

Metoden er nok den mest ligefremme til opgaven. Men den har sine begrænsninger.

Man har ikke indtryk af, at de enkelte forfattere har arbejdet ud fra en målsætning om at skulle indgå i en sammenhæng med de andre forfatters artikler, og redaktionsudvalget har åbenbart ikke villet blande sig i den enkelte forfatters færdige arbejde. Dette kan være et prisværdigt princip, men det slår i dette tilfælde helhedsbilledet, som titlen og til dels også forordet lover, i stykker. Nogle sammenkædende indledninger til artiklerne ville have kunnet rette op på mangelen. En sammenskrivning af Poul Krarups artikler til én ville utvivlsomt også have været en fordel.

Jeg savner også meget en sammenhæng mellem Høng og det omgivende samfund. Perspektivet er for snævert lokalhistorisk – kun Find Skovdals beretning om Anders Jørgensen vider perspektivet velgørende ud. I forlængelse heraf mener jeg heller ikke, at det lykkes at »vise konturerne af en fremtid«, som forordet ellers håber på.

Man sidder derfor tilbage med et noget kalejdoskopisk billede af den grundtvigske skoleby Høng efter læsningen af bogen. Men godt, at bogen blev til. Den fastholder, også for kommende generationer, mange værdifulde historiske beretninger og oplysninger. Og det er, ifølge et andet afsnit af forordet, også en del af formålet med bogen.

Vilfred Friborg Hansen

N. F. S. Grundtvig: To dialoger om højskolen. Med tegninger af Susanne Errebo og med forord, efterskrift og noter af Dan Ch. Christensen. Forlaget Odin. 128 sider.

Af de to dialoger, som hermed for første gang trykkes og udgives i deres helhed med en fyldig kommentar, har hidtil kun et lille brudstykke været

offentliggjort af K. E. Bugge i »Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast« II s. 303-305 og et lidt større i Politikens kronik 2/9-83 med en forklaring af udgiveren, lektor Dan Ch. Christensen, RUC.

Spørgsmålet er, om disse to manuskripter fra 1837-38 fortjener at blive trykt og udgivet i deres helhed, om de siger andet og mere, end der står i de kendte »højskoleskrifter«, eller om de siger det på en mere levende måde i kraft af dialogformen.

Dramatisk kunst af blivende værdi kan man næppe kalde dem. De optrædende personer er og bliver skabeloner for Grundtvigs tanker. I den første: »Academiet i Soer. En sød Drøm« er der kun to: Grundtvig selv som genganger o. 1950 og en »ledsager«, en ung bondeknøs anno 1950, som Grundtvig forestiller sig ham. I den anden er der fire: »Forfatteren«, d.v.s. Grundtvig selv, en sjællandsk bonde af de vågne og selvtænkende, samt to lærde videnskabsmænd, en naturforsker og en humanist. Forbillederne for de to sidste er muligvis H. C. Ørsted og J. N. Madvig – som Grundtvig opfatter dem. Heller ikke her kommer der virkeligt liv og spil i samtalen. Der er på intet tidspunkt fare for, at nogen af personerne kommer til at sige eller gøre andet, end hvad Grundtvig på forhånd har tænkt og beregnet. Det kan man godt undre sig over. I sine digte og salmer giver Grundtvig sig jo ofte inspirationen og indfaldene i vold, så han kommer til at sige andet end planlagt – i heldige tilfælde i en usigelig enkel og klar form – men ikke således her. Der mærkes ingen digterisk inspiration.

Måske kan man sige, at en sådan dialogform alligevel gør nogle af Grundtvigs væsentlige tanker om højskolen mere levende, selv om der ikke kommer meget nyt frem i forhold til »højskoleskrifterne«. Også Susanne Errebos illustrationer kan virke i samme retning.

En fremtidsvision

Den første dialog, som altså er en fremtidsvision, der går ud fra, at Akademiet i Sorø har virket som folkelig statshøjskole i et århundrede, slår i hvert fald fast med syvtommersøm, at denne folkelige oplysning sker i nær forbindelse med det praktiske arbejde og erhvervsliv. Til skolen er knyttet værksteder og mønsterbrug, »Prøvestenen«, og arbejdet der er en del af undervisningen. Endvidere er det lærerne eller professorerne, der skal eksamineres ved den årlige eksamen, ikke eleverne. Og de skal eksamineres af omegnens bønder, der foruden at bese »prøvestenen« benytter eksamensdagen til at dvæle ved de historiske minder i Sorø, bl.a. Grundtvigs grav!

Alt dette forudsætter naturligvis et ikke-industrialiseret samfund. Danmark er stadig o. 1950 et bondeland, men med vågne bønder med såvel teknologisk som historisk interesse. Folkehøjskolen har for så vidt virket.

Man kan naturligvis sige, at dialogen afslører Grundtvig som en dårlig – en falsk – profet. Akademiet blev ikke omdannet til en folkelig højskole, og Danmark fik allerede inden 1950 en stor industrisektor. Den teknisk-økonomiske udvikling medførte en stor afvandring fra land til by (industri) og en stor udvandring til Amerika og andre steder. For ikke at tale om, hvad der skete efter 1950, hvor også landbruget blev gennemindustrialiseret, den egentlige industri stagnerede m.h.t. antal beskæftigede, og »service-sektoren« blev den store mandskabssluger. Industrinormer, industritankegang, industrisprog gjorde sig gældende overalt, og næsten alle kom til at leve under byforhold.

Alt dette forudså Grundtvig ikke, og den historisk-poetiske oplysning, han ønskede sat ind, fik altså ikke sit statslige centrum i Sorø eller andetsteds. De frie private skoler, der kom i stedet, formåede ikke at hindre eller ændre denne »udvikling«.

Den anden dialog er højskoletanken udsat for sund sjællandsk bondefornuft, eller man kunne sige, at det er den offentlige drøftelse af det højere skolevæsens mål og med, som det kom til udtryk dels i en stor artikel af Madvig i »Maanedsskrift for Litteratur«, dels i H. C. Ørstedes arbejde for naturlærens udbredelse, som konfronteres med denne bondefornuft.

Det bliver herved klart, i hvilken grad Grundtvig holder på modersmålet, kræver af de lærde, at de udtrykker sig i et dagligsprog, som en vågen bonde kan fatte og forstå. Men det bliver også klart, at naturfag, kemi o.s.v., trods praktisk nytte for agerdyrkningen, ikke kan og bør doceres teoretisk ud fra bøger, men mundtligt og i forbindelse med synlige forsøg. Og det bliver klart, at latin og grammatik skal bandlyses fra dannelsen og undervisningen. Og latinens formodede evne til at skærpe forstanden og klare begreberne kan og skal ikke erstattes af matematikkens. Derimod må der opbygges en almen statsborgerlig dannelse, som går langt ud over de elementære fag: læsning, skrivning og regning, og som først og fremmest består i en levende sproglig vekselvirkning mellem bønder fra alle egne af landet og vordende embedsmænd – de skal lægge »mundlag« sammen – og som iøvrigt beskæftiger sig med historiske og samfundsmæssige forhold i fædrelandet.

En sådan skole og oplysning kan bonden godt forstå nødvendigheden og rimeligheden af – ikke mindst på baggrund af stænderforsamlingerne – og

vil godt være med til at betale for. Iøvrigt hånes de to lærde herrer på holberg'sk vis som »tærende« og ikke »nærende«. Hvis ikke deres lærdom får en sådan form og et sådant indhold, at den er til gavn for bønderne, må de være forberedt på at komme til at sulte.

Grundtvig og industrialismen

I efterskriften, som fylder mere end halvdelen af bogen, søger udgiveren at sætte disse tanker i forbindelse med og i forhold til den tidlige engelske industrialisering, som Grundtvig fik et – utilsigtet – førstehåndsindtryk af på sine tre Englandsrejser i sommermånederne 1829, 1830 og 1831. Grundigere, end jeg i hvert fald er stødt på det andre steder, gøres der rede for, hvad det var for et forbavsende – på een gang imponerende og afskyvækkende – samfund, Grundtvig uforvarende dukkede op i på den anden side af Nordsøen, iagttag efter evne og lejlighed og i nogen grad dykkede ned i. Hans ærinde var jo et helt andet, nemlig de gamle angelsaksiske håndskrifter, hvis ånd og poesi han mente, at såvel England som Danmark og Norden havde brug for at lære af, når fremtiden skulle formes.

Økonomisk, teknisk, socialt og ideologisk beskrives dette industrisamfund i sin vorden. Det kan være svært at afgøre, hvor meget Grundtvig egentlig har set af det, både af de tekniske fremskridt, oplysningsforsøgene og den medfølgende fattigdom og underkuelse. At han opfatter det engelske demokrati som et »Pengeherskab« er klart nok, at han hudfletter den engelske jordpolitik og kornloven er der heller ingen tvivl om. At mennesker bliver »appendixer« til maskinerne, trælle for fabriksherrerne, ser han tydeligt og fordømmer naturligvis, men hvordan »Pengeherskabet« skal bekæmpes eller opløses, forbliver uklart – hvis ikke man vil sige, at han sætter sit håb til Nordens ånd, til Thor, hvis hammer han hører i de store dampmaskiner, altså til en velgørende historisk-poetisk folkeoplysning, som han naturligvis ikke selv kan sætte i værk i England, men dog gøre et forsøg med i Danmark. Igen må det understreges, at han ikke forestillede sig, at Danmark havde forudsætninger for nogensinde at blive et industriland.

Økonomi og teknik havde han hverken sans eller interesse for, og til en vis grad synes det samme at gælde politisk ideologi. Dan Ch. Christensen afviser, at han havde nogen interesse for den kapitalistiske liberalisme (Malthus, Bentham, John Bowring f.eks.), og heller ikke den begyndende arbejderbevægelses forsøg på at imødegå den med andre økonomiske teo-

rier forstod han sig på. Det, han bedst forstod, var nok digternes mere eller mindre konservative og tilbageskuende kritik af industrialiseringen og dens følgevirkninger (Robert Southey og Thomas Carlyle).

Bogen ender nærmest i en hyldest til Grundtvigs selvstændighed og folkelighed, stillet over for det overvældende indtryk af den tidlige engelske industrialisme. Folkehøjskolernes evne til at løse industrialismens problemer venter dog stadig på sin virkeliggørelse og er formentlig i dag vanskeligere end nogensinde. Det drejer sig jo ikke bare om at fastholde og effektivisere et før-industrielt samfund – hvilket jo i nogen grad lykkedes for landbrugets vedkommende – men om at komme forbi industrialismen, at erstatte den med noget endnu ukendt. De fleste højskoler synes at have valgt den nemme udvej: at supplere det kedsommelige og umenneskelige industriarbejde med »kultur«, forstået som noget fra arbejds- og produktionslivet adskilt, noget, der hører fritiden til. At dette ikke er Grundtvigs synsmåde, viser disse to dialoger tydeligere end noget andet. Men det er på linie med samtlige politiske partiers »kulturpolitik«, og højskolerne har aldrig været uafhængige af det samfund, de befandt eller befinder sig i.

Vilhelm Nielsen

Roar Skovmand: Samspillet mellem Nordens folkehøjskoler indtil anden verdenskrig. 177 sider. Jysk Selskab for Historie

Denne bog af vor fremmeste højskolehistoriker indeholder en gennemgang af de tolv nordiske højskolemøder, der blev afholdt mellem 1883 og 1936, deres programmer og hovedemner, forberedelserne til dem, referater og efterfølgende vurdering, dels i blade og tidsskrifter, dels i private breve mellem de ledende højskolefolk i de nordiske lande.

På en måde falder den i to dele med skæringspunkt o. 1908. Det hænger sammen med et omfattende generationsskifte, som betød, at den righoldige private brevveksling svinder ind eller næsten helt ophører. I stedet er det foreningerne, der tager over – og antagelig telefonen!

Forud går en kort skitsering af højskoletankens vej fra Danmark (1844) til Norge (1864) og Sverige (1868) og senere til Finland (1889). Næsten alle pionererne i de andre nordiske lande aflagde besøg i Danmark, og det medførte helt naturligt brevveksling (»meldinger til hovedkvarteret«) og ofte livsvarige venskaber – også mellem ægtefæller.

Bogens forhistorie går helt tilbage til en plan, udkastet i 1945 af dr.phil. Lis Jacobsen, om at Det danske Sprog- og Litteraturselskab skulle udgive denne brevveksling. Efter omfattende arkivstudier fandt man imidlertid, at brevene »næppe egnede sig til direkte udgivelse«. Man må glæde sig over de uddrag, der nu offentliggøres, og som i høj grad er med til at gøre denne bog levende og spændende, men det kan ikke nægtes, at der efter læsningen gnaver en orm af tvivl, om disse breve dog ikke burde udgives samlet, selv om mange af dem er benyttet og citeret i en række af de værker, som nævnes i indledningen.

En anden ting, som man straks lægger mærke til, er de meget fine og omhyggeligt udvalgte illustrationer, bogen rummer. Også de er i høj grad med til at gøre den levende og livsnær. Arbejdet med at udvælge og samle dem er åbenbart ikke overladt til en »billedredaktør«.

Om det er brevene – eller brevcitaterne – der gør det, skal jeg ikke kunne sige, men i hvert fald er stilen udpræget fortællende, hvad nogle måske vil finde uvidenskabeligt. Efter min mening er det velgørende og forhindrer ikke, at bogen har karakter af forskning og meddelelse af nyt og ukendt stof. Det gør sig endog gældende i kapiteloverskrifterne. Af de ialt tyve indledes de otte med: hvordan ... »Hvordan folkehøjskolen blev hentet til Norge«, »Hvordan svensk gymnastik vandt indpas i Danmark«, »Hvordan unionsopløsningen 1905 afbrød samspillet« o.s.v.

Man ser alene heraf, at samspillet ikke bare fandt udtryk i disse tolv mere formelle nordiske møder, men der hentes fag og metoder fra det ene land til det andet, ja, selve folkehøjskolen – eller i det mindste folkehøjskoletanken – hentes fra det ene land til det andet, omend den udformedes forskelligt.

Man ser endvidere, at samspillet ikke var lige glat og gnidningsløst til enhver tid. Det er et spørgsmål, om ikke mange læsere ville have behov for korte ekskursioner om nogle af de vigtigste begivenheder og forhold i samtiden, som spillede ind, f.eks. unionsopløsningen i 1905, den norske og den finske sprogstrid, det russiske tryk på Finland o. århundredskiftet. Ikke-danske læsere kan vel heller ikke forudsættes at kende den danske provisorietid eller faserne i sønderjydernes kamp mod prøjsisk undertrykkelse. Alt dette og mere til spiller ind i højskolernes samarbejde eller danner baggrund for det. Men pladsen har nok ikke tilladt at benytte en god lejlighed til at belyse forsømte sider af de nordiske landes og folks historie i denne forbindelse.

Sagen er egentlig blot den, at hvad der bydes læserne, er så godt og så

levende, at man uvilkaarligt bliver sulten efter mere. Man kunne ligeledes i høj grad have ønsket, at efterkrigstiden var taget med, at fremstillingen var fortsat helt frem til jubilæumsmødet på Testrup og Askov i 1983, hvilket naturligvis ville have forsinket bogen og nok have afsløret en endnu større fattigdom på breve, end allerede perioden efter 1908 viser. Forstandersystemet, de personlige skoler, forbundet ved personlige venskaber havde sine fordele – såvel som sine mangler.

Under alle omstændigheder kalder bogen på en fortsættelse, ikke bare fordi samspillet er fortsat og stadig fortsætter, men Skovmand nævner til slut en række områder, hvor sammenlignende nordiske undersøgelser kunne være af værdi, f.eks. elevernes sociale baggrund, spørgsmålet om der trods alt var – og er – et fælles idegrundlag og skolernes betydning som lokale kulturcentre el.lign. Dertil kunne man føje spørgsmålet om industrialiseringens virkning på folkehøjskolerne og deres mere eller mindre bevidste reaktion på de ændringer i elevernes forudsætninger, ønsker og fremtidsforventninger, som skolerne ubønhørligt blev stillet overfor.

Ingen med mindste interesse for og kendskab til højskolehistorie kan undgå at få nye synsvinkler ved at læse denne bog. Vi trænger til mere af samme skuffe.

Vilhelm Nielsen

Poul Engberg: Et højskoleliv. Fra Askov til Rønshoved. 216 s. Samleren 1983

Gennem de sidste 50 års danske højskolehistorie har Poul Engberg været at finde på mytens, historiens, Nordens, den grundtvigske menigheds side. I en omfattende virksomhed i tale og skrift har han været optaget af en tilbagevenden til de grundtvigske kilder i både det folkelige og kirkelige syn. Bag ham står mytologen Aage Møller og valgmenighedspræsten Anders Nørgaard.

Det fortæller han om i sine erindringer, som udkom i 1983 sammen med så meget andet godt og grundtvigsk i jubilæumsåret. Han følger sin færd fra barndommen ved Randers fjord til alderdommen ved Flensborg fjord. Vejen mellem de to fjorde går først og fremmest over Askov højskole, udgangspunktet for hans manddoms gerning, og Poul Engberg hører til dem, der endnu tør sige 'gerning', 'højskolemand', 'forkyndelse', 'folkeånd'. Han bruger ordene uanfægtet og stadig kampklar uden at ænse den

miskredit ordene kom i undervejs. Det er netop hans sag at fastholde deres gamle pålydende.

Kapitlerne om Askov-tiden er de centrale. På Askov lærer han at aflægge sin juridiske, akademiske form og nærme sig det poetiske indhold i det folkelige foredrag. Her føres debatterne, og her indtager Poul Engberg sammen med ligesindede positionerne til forsvar for det fællesnordiske mod det internationale og for folkelig forkyndelse mod idealistisk humanisme. Han fortæller om lærergrupperingerne på skolen i denne forbindelse og taler om forstander Arnfreds tvesind, som efter hans opfattelse bragte uklarhed i skolens sigte. Gjaldt det humanisme og individualisme eller myte og folkeligt fællesskab? I anledning af denne strid gør han indsigelser mod bemærkninger i Poul Dams bog om Arnfred, hvor Engberg karakteriseres som et uroelement.

Blandt Engbergs inspiratorer i Askov står navnlig den nordisk- og i særlig grad norsk-orienterede Jørgen Bukdahl med sit Hellig-Olav syn. Han får et særdeles levende og oplysende kapitel for sig. Disse afsnit bringer i det hele taget fortrinlig underretning om et væsentligt stykke højskolehistorie efter 2. verdenskrig. Det gælder ikke mindst redegørelsen for arbejdet med planerne om oprettelse af en fællesnordisk højskole som forløber for et fælles universitet.

Bag denne tanke ligger Grundtvigs skrift 'Om Nordens videnskabelige forening' fra 1839, for Engberg et af de væsentligste af skoleskrifterne, som »enhver der vil tage Grundtvig alvorligt må gå i lag med«. Det udvikler på nordisk plan en af hovedtankerne fra 'Nordens Mythologi', 1832, om broen mellem lærdom og duelighed for livet, altså mellem videnskab og samfund. Dette brobyggeri, hvilende på den fælles folkeånds piller, tænkte Grundtvig sig realiseret i Göteborg. Det blev det aldrig, ligesom Grundtvigs tilsvarende, hjemlige højskole i Sorø heller ikke blev det. Det lykkedes heller ikke for Engberg og hans mytologisk-tænkende fæller at realisere tanken, selv om årelange forhandlinger og stævner i Norden blev investeret i Göteborg-sagen. Begejstringen var der efter 1945 med krigens erfaringer som dyster baggrund, men det var også divergenserne såvel blandt landsmænd som nordiske frænder, særlig i synet på adskillelsen af kristendom og folkeoplysning. Til sidst virkeliggjorde Jørgen Jørgensen sin version af Göteborg-tanken med Nordens Folkelige Akademi i Kungälv, som Engberg ikke ofrer ord på. Dens virksomhed blev også af mere almen, voksenpædagogisk art.

Engbergs Göteborg-plan strandede, som Grundtvigs, som andre fælles-

nordiske bestræbelser i tidens løb. Som Grundtvig måtte han nøjes med en almindelig, hjemlig højskole, hvor det nordiske så fik hovedvægten. På god, dansk vis dannede tilhængere af sagen dog forening, »Fri nordisk Folkehøjskole«. Tanken har altså fortsat et tilholdssted, og Engberg mener optimistisk, at den *»måske i dag har større fremtid for sig, end den har haft fortid«*.

Denne optimisme havde man gerne hørt mere om i kapitlet om Snoghøj, hvis rod ved indvielsen i 1958 af Engberg og Bukdahl blev plantet i »Kolds gudelige vækkelser og de nordiske myter« og dermed i nordisk freds- og frihedssyn. Man havde også gerne hørt om, hvordan Kolds gudelige vækkelser rimer sig med den adskillelse af kristendom og folkeoplysning som Engberg ellers står for. Men der skal også være plads til omtale af arbejdet i folkebevægelsen mod EF og til beretning om højskolehverdag og menighedsliv i både Snoghøj og Mellerup.

Poul Engbergs erindringsbog læses med lyst og udbytte. Her taler endnu engang en 'højskolemand' ud fra livsoplysningens oprindelige helhedssyn. Synet kommer overbevisende frem i f.eks. følgende ord om Bukdahl: *»I folkenes digtning, myter og historie mødte han vidnesbyrd om åndens og poesens liv. Det er i sig selv skriftløst og mundtligt, for det består jo i en eksistens og ikke i en skildring deraf. Han kaldte det skriftløse åndsliv for poesi og har engang defineret det som en 'bærende følelse af livets guddommelighed'.* — Det historisk-poetiske kan bære, sagde han ofte til mig.«

Det kan Engbergs bog om et langt og virksomt højskoleliv også.

Kr. Schultz Petersen

Poul-Erik Tindbæk: Folkeoplysning og forandring. Kritisk Oplysningsforbund/Modtryk. 1982. 109 sider.

Poul-Erik Tindbæk har som motto for de godt 80 sider, der er bogens egentlige brødtekst, sat Grundtvigs »Oplysning om Livet – Den udspringer af Folkedaad«, og over det afsluttende tillæg på små 30 sider sat endnu et citat: »Aandens Løsen – er Bedrifter«. Såvel i bogens titel som i citaterne knyttes der altså til ved den danske folkeoplysning i bredeste og bedste forstand. Men i bogens indhold foretages der en ganske klar afgrænsning, idet emnet er undervisningen under fritidsloven.

Det er ikke den eneste umiddelbare skuffelse man får ved at stifte

nærmere bekendtskab med bogen. Den har nemlig en sprogligt meget veloplagt begyndelse, som de sidste 90 sider desværre slet ikke kan leve op til.

Indledningskapitlet hedder »Fede firsere – en vision«, og det er en veloplagt vision om beboerforeningernes muligheder som grosted for politisk og folkeoplysende arbejde. Men efter visionen tager vi så fat på at beskrive »Arbejdsdagen, fritiden – og fritidsundervisningen«, og dermed er vi tilbage i den marxistiske normalprosa.

Men det lønner sig at ryste de to omtalte øretæver af sig og læse videre. For Poul-Erik Tindbæk er ude i et meget vigtigt ærinde, han har noget på hjerte, og der ligger et årelangt arbejde bag hans vision. Engagementet og alvoren forplanter sig til læseren på trods af den noget tunge sprogdragt.

Tindbæk ser en **fritidskultur** under hastig fremvækst i Danmark og andre vestlige lande. Han ser også en industri vokse frem for at fylde den fritid ud med passiviserende tilbud. Han ser op mod en million danskere hvert år bruge en del af fritiden til at modtage frivillig undervisning, og han ser, at denne fritidsundervisning snarere forstærker end mindsker uddannelsesmæssige skævheder i befolkningen.

Men sådan behøver det ikke at være.

I en gennemgang af fritidsundervisningen i samfundet fra 1814-loven og frem til nutiden viser han, hvorledes denne undervisning gentagne gange har været frigørende for deltagerne – men rigtignok ganske på trods af statens intensioner med fritidsundervisningen. Hvad skal der da til for at fritidsundervisningen igen kan blive en frigørende, og ikke blot en underholdende faktor? Eller med Tindbæks egne ord:

»Indholdet i den fritidskultur, der dukker frem i fritidsundervisningen, adskiller sig da heller ikke fra de dominerende træk i fritidssamfundet: Opsplitning, isolation og udgrænsning til det private rum er vilkårene for fritidskulturen i den eksisterende organisering af fritidsundervisningen. For at sprænge privatismen og isolationen som tendens i den fritidskultur, som fritidsundervisningen kan bidrage med, må man derfor også grundlæggende gøre op med den eksisterende, forstenede organisationsstruktur i fritidsundervisningen for voksne«.

De fire store forbund AOF, FOF, LOF og FO er i realiteten som supermarkeder, og heller ikke de nyere, mindre detailbutikker SFOF, MOF og SOF vil kunne give den rette hverdagsaktivisering, mener Tindbæk. Det hænger sammen med, at de er løsrevne fra deltagerens hverdagssituation. Derfor søger bogen i det afsluttende tillæg at »fremlægge konkrete anvis-

ninger på, hvordan man kan organisere oprettelsen af et kritisk oplysningsforbund eller et oplysningsforbund i en beboerforening. Dels for at styrke det kulturopbud der søger nye muligheder for aktivitet, selvudfoldelse og samvær i et engagerende hverdagsliv, dels for at bidrage med konkrete løsninger på en af 80ernes store udfordringer: hvordan styrke en aktiv udnyttelse af den voksende mængde af fritid uden for lønarbejdet?»

Er dette end vigtigt, så forfalder Tindbæk ikke på noget tidspunkt til den gamle illusion om, at folkeoplysningen **alene** kan lave tilværelsen mere meningsfuld. Uddannelse kan være et uundværligt redskab til individuel opstigning, men »forstår man derimod social forandring som den proces, der sætter i gang, når en befolkningsgruppe på egen hånd tiltager sig en større frihed og *tilkæmper sig et bedre hverdagsliv*, så kan uddannelse højst blive et *led* i den sociale bevægelses frigørelses- og selvstændighedskamp. Som tilfældet var det for folkeoplysningen i bondebevægelsens og arbejderbevægelsens selvstændighedskamp.«

Det er just Poul-Erik Tindbæks vision, at noget sådant skal kunne ske igen. Bogen er et seriøst forsøg på at give nogle bud på hvilke betingelser, der skal opfyldes, før »folkeoplysning og forandring« atter kan blive kædet sammen for alvor.

Finn Slumstrup

Thomas Rørdam: Foreningen for Folkehøjskoler 1941-81.

2. udgave. 1984

Foreningen for Folkehøjskoler i Danmark har fået de seneste fyrretyve år af sin halvfemsårige historie beskrevet af Thomas Rørdam. Karakteristisk for den nonchalance, hvormed højskolernes forening altid har behandlet skik og brug i den øvrige verden, udkommer det lille skrift først tre år efter det jubilæumsår – 1981 – som egentlig var anledningen. Men skriftet er, for de indviede, morsom læsning, og nogen forældelse er ikke indtruffet, tværtimod. I betragtning af, at der kun er syv år til hundredeårsjubilæet, var det måske endda en god idé, om foreningen nu tog sig sammen til i tide at forberede et mere omfattende jubilæumsskrift.

Det fremgår af Rørdams tekst, at der i foreningens historie gemmer sig adskillige interessante emner, som i virkeligheden fortjente at blive taget op i en større sammenhæng:

Den besynderlige forening omfatter både ledere og ansatte på højskoler-

ne og har kunnet overleve, ikke uden brydninger, men dog alligevel, i en verden, som i øvrigt er blevet gennemorganiseret efter interessensynspunkter. Man kan finde **korporative** træk i denne struktur, men behøver vel ikke som forfatteren at anbringe et forfærdet udråbstegn efter den konstatering.

Den besynderlige forening har i sine seneste halvthundrede år haft travlt med at forholde sig til statsmagten. Overgangen fra den oprindelige holdning, som frygtede og skyede enhver tilnærmelse til staten, blev formidlet med stor ynde af den uforglemmelige Jørgen Jørgensen, på een gang inkarneret højskolemand og politiker. Og siden har foreningen lagt megen vægt på at optræde venligt og fortroligt i forholdet til undervisningsministeriets embedsmænd. Har denne politik nu lønnet sig, eller ville en mere militant holdning måske have været at foretrække?

Her er nævnt to problemkomplekser, som Thomas Rørdam på sine 48 sider kun korteligt kan berøre, men som kunne danne grundlag for et fængslende studium med resonans langt ud i det danske samfunds mærkelige vildnis. Og der er endnu flere områder, hvor den besynderlige forenings væsen og adfærd med fordel kunne blive bragt til den lærde verdens kundskab.

H. Engberg-Pedersen

Finn Slumstrup m.fl.: Grundtvigs oplysningstanker og vor tid.

Nordisk Folkehøjskoleråd. 1983

Ligesom forgængeren »Grundtvig och folkupplysningen« (1978) udmærker denne bog sig ved et tiltalende format og en klar disposition. De første to artikler, skrevet af Finn Slumstrup, bringer en skitse af Grundtvigs liv og gør rede for nogle »kærnebegreber« i Grundtvigs tanker om folkeoplysning. Dernæst kommer Grundtvig selv til orde, idet man optrykker hans skrivelse af 9/2-1843 til Christian VIII »Om indretningen af Sorø Akademi til en folkelig højskole«. – Derpå følger tre artikler om de Grundtvigske skoletankers indflydelse og aktuelle betydning i Norge, Sverige og Finland, skrevet af henholdsvis Olav Akerlie, Paul Terning og Gustav Björkstrand. Bogen slutes med kommenterede bibliografier til de enkelte afsnit.

Finn Slumstrups biografiske indledningsartikel giver god besked om Grundtvigs liv – smukt indrammet af to fortrinlige citater af Jørgen Bukdahl og Johan Borup. I betragtning af redegørelsens ubestridelige kvaliteter vil det være urimeligt at fæstne sig ved diskutabile småting. Et par

regulære fejl må dog anholdes: I 1810 søgte Grundtvig ikke embede i Sorø (s. 16), men i Præstø (Breve I, 29). Digtet »Roskilde-Riim« bliver ikke offentliggjort i tidsskriftet »Danne-Virke« (s. 18).

Et efterfølgende afsnit samler sig om begreberne: Livsoplysning, historisk-poetisk, mundtlighed, vekselvirkning, den rette indbyrdes undervisning og folkelighed. Hvert af disse egner sig som indfaldsvinkel til Grundtvigs pædagogiske univers. Det er imidlertid indlysende, at begreberne til en vis grad overlapper hinanden. På trods af sådanne i materialet indbyggede vanskeligheder er det lykkedes Finn Slumstrup at skrive en klar og central redegørelse underbygget af mange udmærkede citater. – Til optrykket af Grundtvig-teksten skal blot bemærkes, at udgiverne har inddelt den i afsnit og forsynet disse med overskrifter, der beforder overskueligheden.

Olav Akerlies afsnit, der er skrevet på nynorsk, skal nok volde nogle læsere vanskeligheder (f.eks. »frilynt«, »den noko ampre debatten«, »røyn-dom«, »ymse« osv.). For det meste fremgår meningen dog af konteksten. Og det må fastholdes som principielt rigtigt at give læserne denne sproglige udfordring. – I en interessant udredning om »det historisk-poetiske« gør Akerlie gældende, at dette begreb ikke bør romantiseres til nostalgisk søgen efter kulturelle »rødder«, men at man bør indse, at begrebet også rummer politisk sprængstof. Akerlie har utvivlsomt ret i at fremhæve begrebets kritiske potentiale. Imidlertid bør man ikke undervurdere alvoren i den yngre generations søgen efter identitet.

Paul Terning skildrer, hvorledes svenskerne oprindeligt fandt Grundtvig alt for »pæredansk«. Nok så afgørende som den sproglige barriere har dog været, at den svenske skole, herunder folkehøjskolen, i kraft af sin høje værdsættelse af kundskabstilegnelse har været fremmed over for Grundtvigs poetiske livsoplysning. Forfatteren udtrykker det ønske, at det må lykkes at finde en frugtbar balance mellem de to hensyn. – Gustav Björkstrand beskriver Grundtvigs forhold til Finland og Finlands forhold til Grundtvig. Det fremhæves som karakteristisk, at religionsundervisning indgik i de finske folkehøjskolars program (s. 102), og at troen altså her blev »en Skolesag«. Dette forklares senere ved henvisning til landets udsatte geografisk-politiske beliggenhed. I denne truede situation opstod en undervisning »på en kristeligt-fosterländsk grund« (s. 114). Man ser her en interessant parallel til situationen i Polen, hvor katolicismen naturligt indgår som element i en folkelig identitet.

Med denne lødige publikation har udgiverne ikke blot leveret et værdis-

fuldt bidrag til markering af Grundtvig-jubilæet. Man har tillige godtgjort, at Grundtvigs tanker i bredt nordisk perspektiv fortsat har aktualitet.

K. E. Bugge

Det danske selskab: Education for Life – International conference on the occasion of the bicentenary of N. F. S. Grundtvig.

Særnummer af Nordisk Tidsskrift for Voksenopplæring, dec. 83. 48 s. Udg. af Det danske Selskab, Kultorvet 2, 1175 Kbhvn. K.

Dette særnummer, som er skrevet på engelsk, rummer hovedtalerne og -indlæggene på den internationale Grundtvig-konference, Det Danske Selskab arrangerede på Christiansborg Slot 10.-14. september 1983, og hvori deltog omkring 200 mennesker fra mere end 30 forskellige stater fra alle kontinenter.

For en dansk Grundtvig-interesseret vil motivet til at stifte nærmere bekendtskab med dette conference-materiale sikkert ikke være de danske indlæg, som alle findes i mere uddybet form i anden sammenhæng. Dog vil jeg lige sige én ting: Professor Bugges oplæg forsøger at skelne mellem Grundtvig som en figur, hvis udsagn man så at sige kan forholde sig dogmatisk til, og på den anden side en figur, hvis ideer er blevet til i en ganske bestemt historisk sammenhæng, med et ganske særligt dannelses- og klasse-mønster, med nogle ganske bestemte politiske modstandere, o.s.v. Skal man udnytte inspirationen fra Grundtvig, f.eks. i Syditalien, i Indien eller Ghana, eller i dagens Danmark, må man iflg. Bugge gå historisk til værks, d.v.s. klargøre sig forholdenes historiske beskaffenhed. »Kulturel identitet« er noget andet for et industriarbejderbarn i dag, end for en bondeknøs for 150 år siden, eller for en katolsk bjergbonde i Apulien.

Denne måde at nærme sig Grundtvig som inspirator på, er helt forskellig fra at tro, at man kan kopiere ham og bondehøjskolebevægelsen. Et godt eksempel er »folkelighedsbegrebet«, hvorom flere indlæg – lidt nationalt koket – hævder, at det er uoversætteligt. Det er muligt, men før problemet om dets eventuelle uoversættelighed opstår, har vi rigtignok problemet med selv at forstå indholdet i det danske begreb, og så længe vi ikke har forstået det til bunds på vort eget sprog som et historisk, d.v.s. foranderligt begreb, kan vi selvfølgelig slet ikke oversætte det. Poul Dam tager et vældigt livtag med begrebet, og han når også et godt stykke vej.

Men ellers er det som sagt gæsterne fra udlandet, der bør fremkalde mest opmærksomhed. At få deres erfaringer med Grundtvig tilbage vil uvægerligt lære os mere om os selv og om ham. Fra Syditalien beretter professor Maria Loisa de Natale om erfaringerne med det Grundtvig-inspirerede voksenuddannelsesprojekt, der udgik fra universitetet i Bari. Hun gør opmærksom på de vidt forskellige kulturtrin, der i dag eksisterer i Syditalien, og hun henviser til Antonio Gramsci, der for godt 50 år siden forsøgte at forstå og løse de samme problemer. Og ved en hurtig sammenligning slår det straks en, at det Danmark, der for godt hundrede år siden begyndte at få bondehøjskoler i stort tal, jævnført med dagens Syditalien, var et meget selvhjulpent og homogent samfund. Syditalien er en slags satellit til det industrialiserede Nord, hvortil den bedste af arbejdskraften ofte emigrerer, samtidig med at der stadig findes enklaver med næsten antikt drevet landbrug. I Bari, skriver de Natale, er der stadig 2500 ud af en skolepligtig befolkning på 50000, der officielt (sic!) aldrig kommer i skole.

Fra Indien rapporterer professor Ramlal Parikh om alfabetiseringskampagner for over 100 mio. mennesker, der har fået universiteterne til at vedkende sig en slags tredimensionel forpligtelse, nemlig foruden de under disse himmelstrøg kendte: forskning og undervisning, det alt mere presserende krav om udadvendthed, formidling og udbredelse af viden til folkets brede lag. Og dog er boglig dannelse som bekendt ikke det ene fornødne, hverken for Grundtvig eller for Gandhi.

Disse Grundtvig-interesserede udlændinge kan lære os lidt om, at de problemstillinger, Grundtvig opstillede og baksede med, også har optaget andre store, folkelige filosoffer. Det er ikke nogen uinteressant association at sætte Gandhi, Gramsci og Grundtvig i forbindelse med hinanden. Og hermed være heftet anbefalet til alle, der interesserer sig for Grundtvig i en international, særligt engelsksproget, sammenhæng.

Dan Ch. Christensen

Karen Ballisager & Aksel Nielsen: Skolen for livet.

Forlaget Groa. 224 s. 1984

Litteraturen om efterskolen er sparsom, og især savner vi skildringer af skolernes indre liv. Derfor er disse åbenhjertige erindringer et stykke værdifuldt skole- og kulturhistorie. I »Engblommer« (1981), der også rummer

godt stof om de frie skoler, har Karen Ballisager skildret sit liv, før de blev forstanderfolk. Nu gælder det perioden 1948-76 på Gudenådalens Ungdomsskole – en af de nordjyske ungdomsskoler, med »sommerpiger« og »vinterdreng«, der fulgte landbrugets skiftedage.

Det er utraditionelle erindringer – og gudskelov for det. En mand og en kvinde skriver om samme miljø i samme periode og prioriterer meget forskelligt. Tilsammen giver det et kaleidoskopisk billede af en skole, en skoleform og et skolesyn. Karen skjuler ikke, at det får konsekvenser for et par og deres børn, når de voksne påtager sig rollen som forældre for 75 unge mennesker, og Aksel lægger ikke fingrene imellem, når han redegør for sit syn på ungdomsoprørets konsekvenser for de svageste i elevflokk. Faktisk har de to skrevet hver sin bog og udgiver den dristigt sammen – vel fordi de altid har haft deres styrke sammen. Der skal to til at holde et sådant foretagende i gang.

Helt uden forbehold skriver Karen, at hun havde valgt Aksel, og når han havde valgt efterskolelivet, måtte hun uanset konsekvenserne gå ind i rollen som forstanderkone. Den rolle var svær og gav tvivl, usikkerhed og depressioner. Egnen modtog ikke hende udpræget hjerteligt, og der var megen sladder og modvilje, der skulle overvindes. Hun giver bl.a. en morsom, men ubarmhertig beskrivelse af, hvor forskelligt gårdmands- og husmandsfolk førte sig frem på skolen. Det kunne også være svært på skolen, når der ikke var penge til at betale lærernes løn. Kapitlet »Som en vinterskole kunne forme sig« giver en fortrinlig redegørelse for et efterskoleopholds særpræg.

Aksel derimod elskede forstanderrollen, som han havde forberedt sig på i årevis. Han skriver typisk nok ikke meget om sig selv, men det fremgår bl.a., at C. P. O. Christiansen og Jørgen Bukdahl havde været vigtige lærere, og at lærerårene på Vivild og Haubro var bestemmende. Han giver et indblik i, hvilke kræfter i Ulstrup by, der rejste skolen, og nævner bl.a., at de handlende først og fremmest betragtede den som en investering. Skolen havde ikke meget at bygge på.

Som skolemand er og bliver Aksel Nielsen et produkt af landbrugssamfundet, og hans opdragelsessyn er præget af folk som Jakob Knudsen og Aage Møller. Ord som »krav« og »pligt« er realiteter for ham, og han måtte med sin baggrund stritte voldsomt imod, da efterskolerne begyndte at indføre statskontrollerede prøver. Han søgte nye veje i form af værkstedsundervisning og fik stor indflydelse inden for skoleformen først som formand for Foreningen af frie Ungdoms- og Efterskoler, senere som forenin-

gens konsulent. I Aksel Nielsens fremstilling virker det, som om livet på efterskolerne på en gang i 1968 blev kaotisk. Kom udviklingen virkelig fuldstændig bag på ham?

De frie skolars folk har været alt for tilbøjelige til at give os solskinssiden af skolelivet. De personlige omkostninger har været store, men der var også folk som Aksel og Karen, der ville betale.

Søren Ehlers

Christian Thodberg og Anders Pontoppidan Thyssen (red.): Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys. Hovedtanker og udviklingslinier fra de senere års Grundtvigforskning. Forlaget Anis i samarbejde med Det danske Selskab. 381 s. 1983

Med i høsten efter Grundtvig-året er denne store bog skrevet af en række Grundtvig-kendere. Den er tidligere i en lidt mere omfattende form udsendt af Det danske Selskab på engelsk, tysk og fransk. Den har altså karakter af introduktion – det gælder dog ikke alle artiklerne – og titlens »nye lys« skal heller ikke i alle tilfælde tages bogstaveligt. Redaktionen har fornuftigvis ikke tilstræbt harmoni mellem bidragene, men ladet dem binde sammen af indledninger og af Pontoppidan Thyssens tre oversigter om »Grundtvigs tanker om kirke og folk« før 1824, 1825-47 og 1848-72.

Det er især artiklerne af K. E. Bugge, Birgitte Thyssen, Roar Skovmand og Anders Pontoppidan Thyssen, der har skolehistorisk interesse. Bugge skriver kyndigt og præcist om Grundtvigs pædagogiske tanker, og Skovmand skildrer med vanlig veloplagthed den grundtvigske folkehøjskole i forrige århundrede. »Grundtvig og grundtvigianismen som politisk faktor«, er den ikke helt dækkende titel på Birgitte Thyssens artikel. Det er en interessant redegørelse, der bl.a. giver et resume af hendes undersøgelse af den første organisationsdannelse »Foreningen for Frihed i Folkekirken«. Jeg savner bl.a. en nærmere beskrivelse af udviklingsforløbet uden for København, som vi i dag ved meget om.

Den ene af redaktørerne Anders Pontoppidan Thyssen har skrevet fire af bogens femten artikler, og han præger dermed hele publikationen. De tre nævnte oversigtsartikler er meget givende, og han slutter hele samlingen med en sammenfatning om »Grundtvigianismen som bevægelse indtil 1900«. Den bygger i udpræget grad på hans egen forskning og giver et nuanceret billede af den bevægelse, der startede som en teologisk opposi-

tion og sluttede som en kirkelig og folkelig bevægelse. Tilsammen er hans fire artikler et fortræffeligt grundlag for den, der vil tage Grundtvig og grundtvigianismen op i undervisningsmæssig sammenhæng.

Søren Ehlers

Grundtvig og grundtvigianerne

Indføring og kilder ved Knud Munck. Forlaget Åløkke. 94 s. 1984

En række kildesamlinger til voksenundervisningen har i de seneste år taget skolehistoriske emner op, og denne samling er en af de nyttigste. Formålet er ifølge forordet både at belyse Grundtvigs kirkelige og folkelige syn og den bevægelse, der har søgt at videreføre hans kirkelige og folkelige tanker, og for en gangs skyld er teksten både i indføring og kildeudvalg ført op til udgivelsesåret. Den nyeste kilde er en kronik af Peter Kemp fra Politiken september 1983.

Vi har med indføringen fået en kort, men solid sammenfatning af det stof om den grundtvigske bevægelses historie, der ellers kan være vanskelig at finde frem. 1901 og 1945 er valgt som skel i perioden, og det harmonerer naturligt med kildevalget. Et sted lader forfatteren højskolemanden Hans Lund optræde i forbindelse med Edvard Brandes valg til folketinget i 1880 : det skal naturligvis være Jens Lund – men det er kun en enkelt lapsus. Noter, litteraturlister, registre og arbejdsspørgsmål letter lærerens arbejde betragteligt. Tekstvalget kan selvfølgelig diskuteres, men de vigtigste er med – også Reich og Larsen. Lidt ærgerligt er det, at højskolen er alene om at repræsentere skoleværket.

Søren Ehlers

Flemming Madsen Poulsen: Studiekredsen som arbejdsmonster i dansk folkeoplysende tradition. Udg. af Storstrømscenteret for voksenpædagogisk uddannelse, Parkvej 37, 4800 Nykøbing F. 106 s. 35 kr. 1983

»Studiekredsen er en arbejdsform. Hvad den bliver til, og hvad den duer til, beror på det indhold, der gydes i formen. Det indhold kan ikke komme udefra. Studiekredsen bliver, hvad medlemmerne gør den til ...« Sådan formulerede Rickard Sandler det i 1917, og sådan er det fortsat.

Flemming Madsen Poulsen, der selv er aktiv i det folkeoplysende arbejde, er meget optaget af, at både det 19. århundredes folkelige bevægelser og nutidens »græsrodsbevægelser« har lagt vægt på studiekredsens form. Derfor har han skrevet denne kortfattede redegørelse for studiekredsarbejdets historie, aktuelle situation og fremtidige muligheder.

I Danmark var det først og fremmest arbejderbevægelsen, der tog studiekredsformen til sig. Den blev fra 1886 anvendt i diskussionsklubben »Karl Marx« og var fra 1924 AOFs vigtigste arbejdsform. Allerede et par år tidligere havde nogle studiekredsledere og bibliotekarer stiftet Studiekredsforeningen, der udgav de første grundbøger og vejledninger. Der er næppe tvivl om, at det centralt producerede studiekredsmateriale har været en del af baggrunden for successen, men forfatteren peger på, at dette materiale ofte har været opfattet som et pensum og derfor medført, at studiekredsarbejdet blev til undervisning. Det var måske en af årsagerne til, at det offentlige var så længe om at anerkende studiekredsformen. Ib Koch-Olsen måtte faktisk i sin meget brugte vejledning fra 1944 pointere, at også studiekredse havde mulighed for at opnå offentlige tilskud. Først med 1968-loven blev studiekredsen en anerkendt tilrettelæggelsesform på linie med aftenskole og aftenhøjskole. Det kunne nu fastslås, at studiekredslederen ikke skulle undervise, men i stedet koordinere arbejdet. Faktisk var det en fordel, hvis studiekredslederen kun havde et perifert kendskab til emnet!

Flemming Madsen Poulsen sammenholder bl.a. fritidsundervisningens historie med folkeskolens og må ofte konstatere, at ændringer i folkeskolen forplantede sig til fritidsundervisningen. Det kunne dog også gå den anden vej. De arbejdsformer, som Den blå Betænkning fra 1960 anbefalede til brug i orienteringsundervisningen i 8. og 9. klasse, stammede fra studiekredsene. Der er grund til at beklage, at forfatteren slet ikke tager fat på højskolefolks brug af studiekredsformen – det var nok en undersøgelse værd.

Det historiske stof er kun en begrænset del af fremstillingen, men alligevel er der grund til at glæde sig over, at vi har fået en nyttig, men lidt kortfattet indføring i studiekredsens historie.

Søren Ehlers